

NAUČNE RASPRAVE

UDK 273 (497.6) "04/14"
327 (497.6+439) "04/14"
Izvorni naučni rad

MODELI IDEOLOŠKOG ISKLJUČIVANJA: UGARSKA I BOSNA KAO IDEOLOŠKI PROTIVNICI NA OSNOVI RAZLIČITIH KONFESIJA KRŠĆANSTVA¹

Dubravko Lovrenović
Filozofski fakultet, Sarajevo

Abstract: This paper deals with an analysis of heretic terminology that was propagated - in the times of political crises - from Hungary to the medieval Bosnia, indicating its ideological character and desire to discredit political opponents of another Christian confession. This shows that the focus of Hungaro-Bosnian relations was not the so-called Bogomilism, but rather the desire and efforts made by Sigismund of Luxembourg to become the Bosnian king.

Key words: political theology, the church schism, political opposition, heresy, heretic, schismatic, pagan, the Bosnian creed, the Roman creed

Abstrakt: Rad se bavi analizom heretičke terminologije, koja je u trenucima političkih kriza iz Ugarske bila usmjerena prema srednjovjekovnoj Bosni, ukazujući na njezin ideološki karakter i ciljanu diskreditaciju političkog protivnika druge kršćanske konfesije. To govori da u središtu ugarsko-bosanskih odnosa nije stajalo tzv. bogumilstvo, nego nastojanje Sigismunda Luksemburškog da se okruni bosanskom krunom.

Ključne riječi: politička teologija, crkveni raskol, politička opozicija, krivovjere, heretik, šizmatik, paganin, vjera bosanska, vjera rimska

---

¹ Tekst referata na Međunarodnoj konferenciji "Balkanska društva u promjenama. Upotreba historijskih mitova", održanoj u Sarajevu od 7. do 9. XI. 2002. godine.

1. Dislokacija bosanske katoličke biskupije u Đakovo sredinom XIII. st.: povijesno polazište za ideološko iskrenje između srednjovjekovne Ugarske i Bosne

Da li je srednjovjekovna Bosna bila egzotična zemlja bogumila koji su u nepristupačnim brdima poput nekih suvremenih partizana outistički istrajavali na jednoj tvrdoj herezi, ili je, pak, to bila zemlja uključena u sve oblike europskih duhovnih i gospodarskih komunikacija, pa i preko svoje šizmatičke Crkve bosanske? Iako u osnovi riješeno zahvaljujući recentnim istraživanjima crkveno-političke, gospodarske i kulturne povijesti srednjovjekovne Bosne², ovo pitanje zadnjih godina po-

---

² L. Petrović, *Kršćani bosanske crkve (kr'štiani cr'kve bos'nske)*, Dobri Pastir, Sarajevo, 1953.; D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstijana*, Chicago, 1962.; F. Šanjek, *Bosansko-humski krstijani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.; J. Šidak, *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Liber, Zagreb, 1975.; P. Anđelić, *Pogled na franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni*, u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Izdanja Muzeja grada Zenice, III., Zenica, 1973.; Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, Nova Serija, Arheologija, XXXIV./1979., Sarajevo, 1980.; Doba srednjovjekovne bosanske države, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo, 1984.; J. V. A. Fine, JR., *The Bosnian Church: A new Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, East European Monographs, No. X., East European Quarterly, New York-London, 1975.; D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978.; S. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, u: *Prilozi za istoriju BiH, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX., Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17., Sarajevo, 1987.; *Dvor i kultura u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, u: *Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi*, Posebna izdanja, Zemaljski Muzej, Sarajevo, 1989.; *Dualistička heterodoksija u ulozi zemaljske crkve: Bosanska crkva*, u: *Rabotnici, vojnici, duhovnici*, Društva na Balkanu, Equilibrium, Beograd, 1997.; N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Grafički Zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.; N. Malcolm, *Bosnia. A Short History*, London, 1994.; J. W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500., A History of East Central Europe*, Volume III., Editors P. F. Sugar – D. W. Treadgold, University of Washington Press, Seattle and London, 1994.; T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje (prostor, ljudi, ideje)*, Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1997.; S. M. Džaja, *Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske* →

novno dobiva na aktualnosti oživljavanjem bogumilskoga mita.³ Osim zanemarivanja osnovnih postulata historiografije, vodu na mlin takvim shvaćanjima najviše tjera nepročišćena etno-konfesionalna terminologija izvora, odnosno izostanak primjerenog znanstvenog postupka koji bi adekvatno vrednovao značenje ideološkog vokabulara na povijesnoj sceni. Posebno je to prisutno u odnosima Bosne s Rimskom Kurijom i Ugarskom – uz Dubrovnik i Veneciju njezinim glavnim vanjskim partnerima – koji su u raznim fazama povijesnog razvitka odlučujuće djelovali na crkvenopolitički položaj Bosne u zapadnoj kršćanskoj ekumeni. Plodno tlo takvom istraživanju naročito daju ekscesne situacije obilježene ratnim konfliktima između bosanske vlastele i dvora u Budimu, kada je uobičajena etikecija preko noći bivala zamijenje-

---

krune, grba i biskupije, u: *Jukić*, 15., Sarajevo, 1985.; Ideološki i politološki aspekti propasti bosanskog kraljevstva 1463. godine, u: *Croatica Christiana Periodica*, X./18., Zagreb, 1986.; *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.* (S njemačkog preveo Ladislav Z. Fišić. *Autorizirao i nadupunio autor*), 2. popravljeno i dopunjeno izdanje, ZIRAL - Zajednica Izdanja Ranjeni Labud, knj. 105, Biblioteka STEĆAK, knj. 4, Mostar, 1999.; M. Wenzel, *Bosanski stil na stećcima i metalu. Bosnian style on tombstones and metal*, Sarajevo – Publishing, Sarajevo, 1999.; J. Džambo, *Maledicta Ethnica. O nacionalnim stereotipima i verbalnoj agresiji, Dies Academicus. Zbornik u čast dr. fra Ignacija Gavrana prigodom 85. godišnjice rođenja*, Zagreb, 1999.

³ E. Imamović, *Korijeni Bosne i bosanstva*, Medunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995.; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 1997.; S. Jalimam, *Historija bosanskih bogumila*, Hamidović, Tuzla, 1999. Pored radova navedenih autora – historičara po struci – evidentan je veći broj tekstova publicističkog karaktera iste orijentacije, čije evidentiranje bi zahtijevalo daleko više prostora nego ga ima u radu ovakve vrste. Kreator teze o navodnoj bogumilskoj izdaji kao razlogu pada Bosne pod Osmanlije 1463. bio je nitko drugi nego tadašnji papinski legat u Bosni, biskup Nikola Modruški. Demontažu bogumilskog ideologema u pojedinostima je izvršio Džaja (*Ideološki i politološki aspekti propasti bosanskog kraljevstva 1463. godine*). Isti autor na drugom je mjestu pokazao da je “bogumilističku ideologiju unio... pisac i orijentalist Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (1870.-1934.) u muslimansko historijsko-političko samopredstavljanje po prvi put 1892, a zatim u svom kompendiju povijesti bosanskih muslimana 1900.” S. M. Džaja, *Nacionalni suživot u Bosni*, u: *Jukić*, 21./22./23., Sarajevo-Samobor, 1991./92./93., 149.-150. Usp. također: S. M. Džaja, *Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi*, u: *Bosna Franciscana*, 17., Sarajevo, 2002. Stara shvaćanja, međutim, i dalje vedro žive čak i u dijelu inozemne historiografije, gdje se o tzv. bogumilstvu spekulira kao o “vjerskom pokretu pučke naravi.” J. P. Pipoche, *Louis le Grand de Hongrie et l’orthodoxie*, in: *Louis the Great king of Hungary and Poland*. Edited by S. B. Vardy, G. Grosschmid and L. Domonkos, *East European Monographs*, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York, 1986., 93.

na ratnim pokličima i denuncijacijama političkih protivnika druge kršćanske konfesije: kada su riječi postajale prazno "oružje".

Ovdje će se pokušati utvrditi njihovo stvarno značenje, odnosno potražiti će se odgovor na pitanje: u kojoj mjeri je to bio isključivo bosanski specifikum, a koliko model crkveno-političke komunikacije karakterističan za srednjovjekovnu epohu. Pažnju ćemo usmjeriti na kraj XIV. i početak XV. st., na vrijeme najintenzivnijih vojnih i političkih sučeljavanja Bosne i Ugarske, kada se ugarski kralj Sigismund Luksemburški (1387.-1437.) pod svaku cijenu nastojao okruniti krunom bosanskom. Tada je ugarska kraljevska kancelarija brujala denuncijacijama konfesionalne naravi na račun bosanske vlastele i vladara, čijom se krunom – da paradoks bude potpun – ugarski kralj nastojao okruniti, a koja mu je neprestano klizila iz ruku. Postavlja se neizbježno pitanje: kako je bilo moguće tadašnje Bošnjane žigosati najtežim kvalifikacijama vjerske naravi, a u isto vrijeme željeti njihovu krunu? Žarko željeti krunu "šizmatika" i "nevjernika" kako ih, ne jednom, Sigismund nazvao. Uza sve to, između 1404. i 1408. pokrenuti nekoliko zamašnih vojnih pohoda da bi to ostvario.

Usporedo s ratnim bubnjevima, zveketom oružja i konjskim topotom, odvijale su se ugarske vojne ekspedicije na Bosnu pod zastavom ideološko-konfesionalne propagande, koja je još od prve polovice XIII. st. poput termometra mjerila povremeno povišenu temperaturu međusobnih političkih odnosa. Nakon studije L. Petrovića koja je označila kvalitetno novi diskurs u izučavanju vjerskih prilika srednjovjekovne Bosne⁴, i N. Klaić je pokazala kako su ideološke diskvalifikacije sa konfesionalnom podlogom usmjerene protiv bosanskih vladara u XIII. i XIV. st. stajale prvenstveno u službi političko-teritorijalnih aspiracija ugarskih vladara prema Bosni.⁵ Njihova je zasluga što je odnos između bosanskih i ugarskih vladara oslobođen stoljetne matrice o "pravovjernom" i "heretičnom", odnosno što su jasno odvojili "žito" od "pljeve".⁶ Do istog zaključka došao je i S. Ćirković – jedan od doajena bosansko-

⁴ Petrović, *Kršćani bosanske crkve*.

⁵ N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*.

⁶ "U našim pisanim izvorima susrećemo se često puta s riječju **hereza** (krivovjerje). Ona se ne uzimlje uvijek u strogoim i pravom smislu. Često puta njom se označuje jednostavno protivnik nečijeg nazora ili uopće nepovoljna osoba ili skupina. Nerijetko se okrsti heretikom osoba, kojoj se hoće naškoditi, pače bez ikakve njezine subjektivne ili objektivne krivice. Hereza zapravo znači učenje, koje se protivi kojoj kršćanskoj istini vjere. *Heretik je onaj kršćanin, koji tvrdokorno drži i brani krivu nauku, ili izričito niječe koju kršćansku vjersku istinu. Heretik dakle može biti samo onaj koji je kršten; nekršteni ne može biti heretik.* Petrović, *Kršćani bosanske crkve*, 43.

hercegovačke medievistike.⁷ Ovi autori su – poput S. M. Džaje⁸ – afirmirali novi model promišljanja ideoloških optužbi kojima se Ugarska služila kada je trebalo zadovoljiti trenutačne političke apetite. Tako je dekodirana jedna bizarna “šifra” i sada je preostalo pravljenje “inventure” u ovom ideološkom “rječniku” u optici nesekulariziranog srednjovjekovlja. Olakšavajuća okolnost je što su teren za takvu vrstu istraživanja pripremili i drugi autori.⁹

Najznačajniji “miraz” tekstu koji slijedi ostavila je historiografija markiravši neuralgičnu točku koja je u odnosima između Bosne i Ugarske nastala sredinom XIII. st. izmještanjem sjedišta bosanske katoličke biskupije u Đakovo (Slavoniju), na teritoriju pod ingerencijom “*svete krune*” ugarske. Fine je uočio političku pozadinu neuspjele dominikanske akcije u Bosni dvadesetih i tridesetih godina XIII. st., odnosno nastojanje da se Bosanci na taj način vrate međunarodnome katolicizmu. Namjera Mađara – konstatira on – bila je da bosanskim poslovima upravljaju pomoću crkve.¹⁰ Bilo je to vrijeme vrhunca političke moći papinstva obilježeno latinskim univerzalizmom formiranim u duhu smjernica Grgura VII. Hildebranda (1073.-1085.) i Inocenta III. (1198.-1216.) S ojačanom tezom o dislokaciji sjedišta bosan-

---

⁷ “Pišući o srednjovjekovnoj stvarnosti ne možemo se odreći termina ‘*jeretik*’ i raznih izvedenih oblika jer bi to zahtevalo suviše komplikovan postupak u reprodukciji istorijskih izvora, ali se mora naglasiti njihov relativni karakter. Bosanski ‘*krstjani*’ su bili jeretici s gledišta velikih crkava, koje su bile vlasne da određuju ko im pripada, a ko je od njih otpao. Za pisca ovih redova, a verovatno i za deo laičkih čitalaca, bosanski ‘*krstjani*’ nisu bili jeretici kao što nisu jeretičke mnoge hrišćanske sekte kojih danas ima u Americi. Stoga i bosanska crkva nije neka pseudo-crkva, te pisac na nju primenjuje pravopisna pravila koja se odnose na pravoslavnju i na katoličku crkvu. Naziv ‘*krstjanin*’ i ‘*krstjani*’ je dosledno stavljen među znake navoda da bi se upozorilo na usko tehničko značenje i ne izražava rezerve u pogledu utemeljenosti njihovog hrišćanstva.” S. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, u: *Prilozi za istoriju BiH, I., Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ANUBiH, Posebna izdanja, Knjiga LXXIX., Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17., Sarajevo, 1987., 197., nap. 4.

⁸ Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, 219.

⁹ Na više mjesta u svojoj studiji o Crkvi bosanskoj ukazao je Fine na političku motivaciju konfesionalnog laviranja bosanskih vladara i vlastele. Usp. Fine, *The Bosnian Church*, 238.-244. Konstruktivnu kritiku terminologije povijesnih izvora i starijih gledišta u novije vrijeme iznio je: M. Brković, *Izvori o bosansko-humskim srednjovjekovnim kršćanima*. (Recenzija: Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima* (13.-15. st.)), Barbat, Zagreb, 2003., 397; *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45., HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zagreb-Zadar, 2003., 453-457.

¹⁰ J. V. A. Fine, JR., Was the Bosnian Banate Subjected to Hungary in the Second Half of the Thirteenth Century, *East European Quarterly*, III./2., 1969., 168.

ske biskupije, s odklonom od bogumilskoga mita, s reaktualiziranom već pomalo bajatom raspravom o mjestu okrunjenja Tvrtka I. Kotromanića, uz novi pristup problemu bosanske krune i heraldičkog znakovlja, napravio je Džaja novi pomak u kritičkoj revalorizaciji politološke dimenzije bosanskog srednjeg vijeka a time i ugarsko-bosanskih odnosa. Postavljajući težište crkveno-političkog položaja bosanskih vladara na pitanje biskupa i biskupije, Džaja je indirektno aktualizirao jedan životno važan aspekt europskog srednjovjekovlja: pitanje političkog suvereniteta zasnovanog na "državnoj crkvi" karolinške provenijencije. Značaj dislokacije bosanske biskupije, odnosno sudbinsku činjenicu da je ovaj događaj prouzročio odvajanje bosanske crkve od države što je Rim potaknulo da Bosnu smatra za "regio nullius dioecesis" svojedobno je uočio i Basler.¹¹

Na tragu ove cezure koja je bosansku državu lišila ugaonog kamena srednjovjekovnog političkog subjektiviteta, kao polazište ugarskih političkih aspiracija prema Bosni isplivalo je "patronatsko pravo", koje je od kralja Stjepana ugarskim vladarima omogućavalo isticanje pretenzija na imenovanje biskupa i nadbiskupa u zemljama "svete krune."¹² Ovaj aspekt ugarsko-bosanskih odnosa potencirao je Džaja, i svoja zapažanja sažeo u sljedeću konstataciju: "Kratko rečeno, oni [ugarski kraljevi] su htjeli raspolagati bosanskom krunom te imati bosanske kraljeve za svoje vazale i imenovati bosanske biskupe."¹³ Na ovom je temelju prvotno bila zasnovana ugarska ekspanzionistička politika na Balkanu, koja je osnaženjem "patronatskog prava" pod Belom IV. 1238. – upravo u vrijeme dislokacije bosanske biskupije – dobila snažan impuls.¹⁴ U to vrijeme bosanska se biskupija najprije pocijepala na latinsku sa sjedištem u Vrhbosni gdje je započeta izgradnja katedralne crkve sv. Petra, i slavensku sa centrom u Moštama.¹⁵ Sredinom XIII. st. latinski biskup je napustio Bo-

¹¹ Đ. Basler, Ungarn und das bosnische Bistum, in: *Ungarn Jahrbuch*, 5., Mainz, 1973., 14.

¹² Ovu kapitalnu činjenicu, uz sva neosnovana domišljanja, pravilno je uočio G. von Ferdinandy (*Königreiches Ungarn und seiner Nebenländer*, Hannover, 1909., 20.) ustvrdivši da su u zemljama koje su nominalno priznavale njihovu vlast ugarski kraljevi potvrđivali vladare i imenovali biskupe. Za razdoblje o kojemu je ovdje riječ, bosanski mu primjer ne daje za pravo. O vanjskoj politici ugarskih vladara na Balkanu na prijelazu iz XII. u XIII. st. vođenoj u ime Rimske crkve: J. Schmitt, Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180.-1241., in: *Ungarn Jahrbuch*, 17., München, 1989.

¹³ Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, 194.-195.

¹⁴ Usp. E. Darko, Zu den byzantinisch-ungarischen Beziehungen, in: *Ungarn Jahrbuch*, XIII./1.-2., Berlin-Leipzig, 1933., 14.-15.

¹⁵ M. Vego, Civitas Vrhbosna, u: *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo 1980., 444. Usp. M. Perojević, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, I., Povijest

snu i prešao u Đakovo, dok je slavenski zadržao svoju staru rezidenciju. Nakon što je – primjećuje L. Petrović – postala “akefalna” tj. obezglavljena, Crkva bosanska je “otrgnuta od zajednice s općom Crkvom” i razvila se u *autokefalnu*.¹⁶ Njezino izdvajanje izvršeno je iz okvira organizacione strukture Katoličke crkve u režiji “plemića pretežno katoličke Bosne.”¹⁷ Tako je razlomljen bosanski konfesionalni “kruh”, da bi zatim protekla dva stoljeća u nastojanju da ga se ponovno “sjedini”. Cijeli slučaj, naravno, vremenom je evoluirao, ali ostaje neprijeporno da se tokom njezina postojanja Crkvom bosanskom aktivno bavila samo Katolička crkva. Na koji način, pak, to je pitanje koje izlazi iz okvira ove studije.

Paralelno s ovim procesom u Bosni, kao jedna vrsta njegova pandana, odvijao se proces jačanja patronatskog prava ugarskih vladara koji je odnose Ugarske s Rimom dovodio na sami rub incidenta. Iznudivši od kardinalskog zbora u Konstanzu 19. IX. 1417. patronatsko pravo na temelju “starog običaja kraljeva Ugarske”, osigurao je Sigismund Luksemburški presudnu ulogu u postavljanju crkvenih osoba na čelo nadbiskupija, biskupija i manastira. Naime, pravo formalnog imenovanja pridržano je za Papu, ali isključivo za osobe koje predloži kralj, s tim da se Papa nije mogao uplitati u podijeljivanje crkvenih beneficija u Ugarskoj i *pridruženim zemljama*.¹⁸ Još na koncilu u Pisi 1409. koji je njegova brata Vaclava ponovno priznao za rimskog kralja čime je Luksemburgovce postavio u njihov stari ugled, ispunio je kardinalski kolegij Sigismundovu želju, probudivši istovremeno u njemu nadu da od kardinala i dalje može očekivati pomoć. Tu se očitovalo da je ponovna uspostava

---

Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, knjiga I, Drugo izdanje, HKD Napredak, Sarajevo, 1991., 221.; J. Šidak, *Studije o “Crkvi bosanskoj” i bogumilstvu*, 208. nap. 136.; J. Džambo, *Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien*, Dietrich Coelde Verlag, Werl/Westfalen, 1991., 152. O obnovi bosanske biskupije početkom druge polovice IX. st., te jurisdikcijskom raskidu Bosne s Rimom i uspostavi autokefalnosti: I. Boba, Djelovanje slavenskih apostola sv. Konstantina i Metoda i početak bosanske biskupije, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi sa simpozija povodom 9. stoljeća spominjanja bosanske biskupije /1089.-1989./*, Studia Vrhbosnensia, 4, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1991.

¹⁶ Petrović, *Kršćani bosanske crkve*, 13.-14.

¹⁷ Wenzel, *Bosanski stil na stećcima i metalu*, 131.

¹⁸ E. Mályusz, Das Konstanzer Konzil und das Königliche Patronatsrecht in Ungarn, *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18., Budapest, 1959., 8.-10.; I. Bard, The Break of 1404. Between the Hungarian Church and Rome, in: *Ungarn Jahrbuch*, 10., München, 1979., 66.

va crkvene unije za Sigismunda bila istovjetna ostvarenju njegovih dinastičkih ciljeva.¹⁹ Godine 1410. – nekoliko mjeseci prije nego je trebao biti okrunjen bosanskom krunom – sklopio je Sigismund s novoizabranim papom Ivanom XXIII. sporazum prema kojemu su njegova patronatska prava u cijelosti priznata.²⁰ Iako je papa Martin V. kasnije odbio priznati koncilsku bulu, niti on niti njegovi nasljednici nisu mogli izmijeniti uspostavljeni običaj.²¹ Poslije Sigismunda kraljevsko patronatstvo je snažno izgrađeno.²² Ugarski sabor formalno je 1445. naredio novoizabranom regentu Ivanu Hunjadiju da brani interese Ugarske naspram Rimske kurije. Kralj Matijaš Korvin uspostavio je državni autoritet nad ugarskom crkvom u još većim razmjerima. Ovim riječima – istina ne bez pretjerivanja – objasnio je Papi svoje shvaćanje patronatskog prava: “Ugri će radije napustiti katolicizam i prihvatiti herezu nego dopustiti Svetoj Stolici da vrši imenovanja na beneficije u Ugarskoj bez kraljeva pristanka.”²³ Za vrijeme njegove vladavine nijedan biskup u Ugarskoj nije preuzeo službu bez kraljevskog dopuštenja.²⁴ Ovu do 1490. uvježbanu praksu ugarskih kraljeva Rimski kurija nije doduše de jure priznala, ali je taj postupak ipak prihvatila.²⁵ Do kraja bosanske države 1463. patronatsko pravo ugarskih vladara ostalo je glavnom preprekom “hijerarhijskom etabliranju katolicizma” i slanju papinske krune u Bosnu.²⁶ Tu se pokazuje kako je jedan jedini događaj – izmiještanje središta bosanske

¹⁹ E. Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387.-1437.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990., 267.

²⁰ Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 268.

²¹ P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895.-1526.*, *International Library of Historical Studies*, 19., I. B. Tauris Publishers, London – New York, 2001., 210.

²² H. Klocke, *Zur Frage des Patronatsrechts der ungarischen Könige vom 10. bis 14. Jahrhundert*, in: *Ungarn Jahrbuch*, XV./1., Berlin – Leipzig, 1935., 1935., 66.

²³ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 167.

²⁴ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 167.

²⁵ J. K. Hoensch, *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368.-1437.*, C. H. Beck, München, 1996., 128.

²⁶ Džaja, *Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije*, 95.-96. i dalje. Uza sve ostale faktore, povijest Katoličke crkve u Bosni (i Hercegovini) – ne samo u srednjem vijeku – sudbinski je bila određena ovim pravom ugarskih vladara. Njegova inercija snažno je djelovala čitavo vrijeme osmanske vlasti (1463.-1878.), proizvedeći stanje koje je neprestano spriječavalo hijerarhijsku konsolidaciju katoličanstva. Osmanskim osvojenjem Bosne borba između Rima i ugarskih vladara za bosansko kraljevstvo i bosansku dijecezu

biskupije sredinom XIII. stoljeća – odredio odnose između ugarske i bosanske krunne stoljećima nakon toga.

S ovim znanstvenim polazištem koje mistificirani slučaj Crkve bosanske u znatnoj mjeri relativizira, s teme je skinut stoljetni balast *bogumilstva* a pojam *heretičnosti* smješten u realne okvire crkveno-političkih odnosa između feudalnih entiteta u katoličkom dijelu srednjovjekovne Europe. Na ovom očišćenom terenu, markiranom znanstvenom “signalizacijom”, omogućeno je lakše i sigurnije kretanje. Suvremena istraživanja crkveno-političke povijesti Istočno-Centralne Europe pružila su dodatne argumente ovoj tezi, utvrdivši da ne postoji realan dokaz da je crkva u Bosni ikad prihvatila bogumilizam.²⁷ Na razini globalnih kulturno-civilizacijskih kodova, na Crkvu bosansku primjenjiva je definicija S. M. Džaje: “*iščašena zapadna paradigma*.” Ovaj slučaj slavenske autokefalnosti iskočio je iz okvira Braudelove definicije: “Zapad gleda prema Rimu, Istok prema Konstantinopolu.”²⁸ Ni rimska ni carigradska, ni katolička ni pravoslavna, ova Crkva je u punom značenju te riječi ostala autentično bosanska, vjerna kršćanskoj konfesiji koju izvori imenuju “*vjerom bosanskom*”. Njezini članovi, pak, sebe su nazivali “*krstjanima*”. Bio je to primjer sla-

---

nije završena, nego je samo nastavljena, istina u novim okolnostima. Nasuprot legitimističkih zahtjeva Rima u pogledu raspolaganja bosanskom krunom, koju mu je 25. X. 1478. oporučno ostavila posljednja bosanska kraljica Katarina Kosača, Habsburgovci su kao nasljednici ugarske krune istaknuli *patronatsko pravo* kojim su se koristili prilikom imenovanja biskupa za bosansku dijecezu. Tom prilikom – kao i u srednjem vijeku – došlo je do sukoba kompetencija s Rimskom kurijom, koja (primjerice u XVII. st.) nije priznala postavljenje nekoliko bosanskih biskupa “jer nisu stolovali u svojoj biskupiji pod turskom vlašću.” Zato je – usljed otpora bečkog dvora i njegova *patronatskog prava* – propao pokušaj Rima da nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. odvoji Bosnu od đakovačke biskupije i “za cijelo područje Bosanskog ejaleta osnuje zasebnu biskupiju.” Umjesto biskupije osnovan je 1735. tzv. Apostolski vikarijat u osmanskoj Bosni (Vicariatus Apostolicus in Bosna Othomana) “kao provizorij, privremeno riješenje.” Sporazumom između Beča i Vatikana 1881. – prilikom uspostave redovite crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini – presudnu ulogu u imenovanju nadbiskupa i biskupa imao je austrougarski car. Tada je umjesto Bosanskog i Hercegovačkog vikarijata uspostavljena Vrhbosanska nadbiskupija i metropolija sa sjedištem u Sarajevu, te biskupije u Banjoj Luci i Mostaru. S. M. Džaja, *Od Kulina bana do austro-ugarske okupacije*, u: *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini*, HKD Napredak, Sarajevo, 1993., 46 - 48.; Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, 195., nap. 147., 197.-200.; M. Karamatić, *U doba Austro-Ugarske (1878.-1918.)*, u: *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini*, HKD Napredak, Sarajevo, 1993., 80.

²⁷ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 175.

²⁸ F. Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, Globus, Zagreb, 1990., 270.

venske autokefalnosti u tzv. Katoličkoj Europi, u jednoj od njezinih rubnih zemalja u kojoj je, jednom iščupan, etablirani crkveni model teško nalazio čvrsto tlo.²⁹ Zato se ovaj tekst može shvatiti kao prilog višestoljetnoj povijesti neetabliranog kršćanstva u Bosni.

2. U slijepom kutu povijesti. Stereotipi: “fenomeni dugog trajanja.” Dva različita konfesionalna “vremena” Ugarske i Bosne.

Sada možemo preći na riječi i stvarnost, na ideologiju i život.

Stoljetno povijesno iskustvo nataloženo u odnosima Bosne i Ugarske ovaj ratno-huškački govor vremenom je pretvorilo u *stereotip*, po pravilu aktiviran sa svakim novim zaoštavanjem odnosa i ratnim sukobima. Prema njemačkom etnologu *H. Bausingeru*, stereotipi su “*nekritička poopćavanja koja se protive provjerama i koja su prema promjenama relativno rezistentna. Stereotip je znanstveni pojam za neznanstveni stav.*”³⁰ Stereotipi su - dodaje *F. Braudel* - “*fenomeni dugog trajanja.*”³¹

Nastanak ovog stereotipa najtješnje je povezan sa okolnostima u kojima je sredinom XIII. st. - s izmještanjem sjedišta bosanske katoličke biskupije na teritoriju pod ingerencijom “*svete krune*”- formirana autokefalna Crkva bosanska “*kao tradicionalistički otpor protiv rimskog ustaljenog službenog poretka*”.³² Rim je naime

---

²⁹ U *braudelovski* intoniranoj sintezi hrvatskoga srednjovjekovlja – vrhuncu hrvatske i južnoslavenske medievistike – raspravljajući o “stvaranju katoličkog i pravoslavnog prostora” *Raukar (Hrvatsko srednjovjekovlje, 262.-264.)* precizno markira *prijelazni karakter bosanskoga prostora* u srazu Pravoslavne i Katoličke crkve: “Između njih, na samoj granici Istočne i Zapadne crkve, od prve polovice XIII. stoljeća bila je smještena zasebna ‘Crkva bosanska’. Uklještena između pravoslavnog Istoka i katoličkog Zapada, osporavana i od jednog i od drugog, ona će do pada Bosne pod tursku vlast 1463. god., unatoč vjerskom i hijerarhijskom osamostaljivanju, biti onom heretičkom zajednicom, a srednjovjekovna Bosna onim prostorom na kome će se uzajamno prožimati istočni i zapadni utjecaji i upravo time djelovati na društveni razvoj hrvatskih zemalja.” Daljnje izlaganje ove teme sažima pod duhovitim i ništa manje točnim naslovom: “Istočna osnovica u zapadnom ozračju.” *Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, 282.* Za primjetiti je koliko se ovaj objektivni znanstveni pristup suštinski razlikuje od ideoloških stereotipa o bogumilstvu i rijeci Drini kao vjekovnoj civilizacijskoj granici.

³⁰ Citirano prema: *Džambo, Maledicta Ethnica, 93.*

³¹ Citirano prema: *Džambo, Maledicta Ethnica, 93.*

³² *S. M. Džaja, Bosanska podijeljenost na konfesije, u: Jukić, 16./17., Sarajevo, 1986./87., 3.*

Crkvu bosansku "proglasio heretičnom i na nju primijenio srednjovjekovnu heretizirajuću terminologiju."³³

Kao jedna od formi *sektaškog i nereformiranog kršćanstva*, razvila se Crkva bosanska u "misaonu osnovicu društvene individualizacije".³⁴ Ta snažna "opruga" pokretala je "kazaljke" koje su u "satnom mehanizmu" društvene elite srednjovjekovne Bosne mjerile jedno od njezinih *konfesionalnih "vremena"*.³⁵ Neusklađenost ovog "vremena" sa zapadno-europskim rimsko-katoličkim konfesionalnim "*Greenwichom*", osobito u trenucima naraslih političkih ambicija ugarskih vladara prema Bosni, dovodila je do aktiviranja ideološkog vokabulara zasnovanog na osobenosti bosanskih konfesionalnih prilika.³⁶ Politički identitet bio je isto tako rezultat omeđivanja od neprijatelja, te konsekvantne unutrašnje konfesionalizacije. Rezultat: sakralizacija politike i konfesionalizma, povezanost između, religije, društva i mentaliteta.³⁷

Jedno "vrijeme" ovako se nije moglo uskladiti s drugim, jer su konfesionalni "satovi" navijeni bili prema različitim vremensko-povijesnim "meridijanima". Sat povijesti teško se mogao vratiti unatrag. Ove oluje što su povremeno - najduže na prijelazu iz XIV. u XV. st. - znale uskovitlati strasti, pratio je gromki rječnik čiji eho se miješao sa ljudskim znojem i krvlju. Kako su oštreni mačevi, oštrene su i riječi. Simptomatično je - takvu sliku bar nude dostupni izvori - da je ova verbalna agresija putovala samo jednim smjerom: iz Ugarske prema Bosni. Iz Bosne, međutim, nije bilo odgovora na ove optužbe. Da li je to samo rezultat pomanjkanja izvora ili je u pitanju nešto drugo, teško je odgonetnuti. U svakom slučaju, pobjedu na bojnem po-

---

³³ Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, 219. Usp. Fine, *The Bosnian Church*, 152.

³⁴ T. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 289. Nasuprot njoj stajao je franjevački red i općenito katolički utjecaj, kao "novo uporište društvenog okupljanja." Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 287. Fine, (*The Bosnian Church*, 152.) smatra da je u organizacionom i doktrinarnom smislu Crkva bosanska predstavljala produženje redovnika u Bosni. Svoju teologiju ona je zasnivala na kombinaciji neškolovanog katolicizma i onoga što je izvorno bilo iskrivljeno, a što je po nekom urođenom ponosu preuzelo ulogu temeljne prakse.

³⁵ O tome dalje u tekstu.

³⁶ U ovom slučaju ideološke diskvalifikacije imale su izrazito *staleški karakter*; tj. bile su upravljene prema vrhu bosanskog feudalnog društva - prema ugarskim političkim protivnicima - za razliku od diskvalifikacija prisutnih u antiheretičkoj literaturi (Dubia iz 1373.) usmjerenih generalno prema pripadnicima Crkve bosanske. Usp. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 286.

³⁷ Usp. K. Bosl, *Gesellschaft im Aufbruch. Die Welt des Mittelalters und ihre Menschen*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1991., 204.-205.

---

lju nisu donosile oštre riječi, nego mačevi, koplja, balestre i hrabrost ratnika. Uz to, vjerojatno, i ratna sreća.

Stranice koje slijede nastojat će utvrditi odnos između ukorijenjenih predodžbi, okolnosti koje su im pružale šansu da isplivaju na površinu i drevnih životnih zakonomjernosti djelujućih po dubljjoj logici spojenih posuda.³⁸ To znači napor usmjeren na razumijevanje misaonog sklopa naših aktera - šta su mislili kad su nešto izgovarali, šta pak odaju njihovi postupci - tj. "iščitavanje povijesti kolektivnih i individualnih imaginarija prošlih vremena."³⁹ Kroz ovu optiku približit će nam se Braudelova definicija rata: "Rat (...) prevladava u događajnom. (...) Ali on nije protucivilizacijski čin; čak i onda kad naizgled izmakne izravnoj kontroli država, on poprima razmjerno postojane oblike koje mu nameću društva koja se u njemu sukobljuju, njihovi ljudi, tehnike, novčana sredstva, mjesta na kojima se najradije sukobljuju."⁴⁰ Može se reći: rat kao oblik komunikacije u vanrednim okolnostima.

3. Bosna-Ugarska: prijatelj-neprijatelj - pravovjeran-krivovjeran

Po već uhodanom i dobro poznatom scenariju, ratna razračunavanja u stopu je pratila promjena vokabulara. Dok je nakon osvajanja Klisa bosanski kralj Tvrtko I. poglede usmjeravo na Split, najavio je Sigismund 22. IX. 1387. skori dolazak u Đakovo da bi "ukrotio oholost bosanskog bana i ostalih buntovnika."⁴¹ Tvrtko je u tom trenutku već deset godina nosio kraljevski naslov koji mu iz Ugarske nikad nije osporen, i ova mu je stara intitulacija - u nedostatku efikasnijih sredstava - prijelježena kao "kazna" za njegov vojni pohod na Hrvatsku i Dalmaciju. Nakon što je bosanska vojska ušla na zadarsku teritoriju, javio je 17. XI. 1387. ugarski zapovjednik Albert Lučenc Splančanima o "mnoštvu i moći bosanskih krivovjernika."⁴² Ispisivanje ovog "kataloga" konfesionalno-političkih "psovki" uz povremene prekide je nastavljeno sve do bitke u Lašvi 1415. koja je označila kraj ugarskih vojnih ekspedi-

---

³⁸ Usp. instruktivna zapažanja: M. Polić Bobić, *Među križom i polumjesecom. Dubrovačke dojave španjolskome dvoru o Turcima u XVI. stoljeću*, LJEVAK, Zagreb, 2000., 86. i dalje, 95.

³⁹ Citirano prema: Bobić Polić, *Među križom i polumjesecom*, 86.

⁴⁰ Citirano prema: Bobić Polić, *Među križom i polumjesecom*, 86.

⁴¹ *Történelmi tár*, IX., Budapest, 1861., 42.

⁴² I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II., Čakavski sabor, Split, 1979., 739.; T. Smiči-klas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XVII. (1386.-1394.), Zagreb, 1981., 103.

cija na Bosnu a s njima i kraj Sigismundove ambicije da bude okrunjen bosanskom krunom, zatim uglavnom prilikom evokacija proteklih događaja za internu ugarsku upotrebu: tek toliko da ne padnu u zaborav.⁴³ Tako se na ovom verbalnom "barometru" precizno ogledao rast i pad pritiska u ugarsko-bosanskoj stoljetnoj povijesti, povijesti ispisanoj na komplementarnosti sudbina uvjetovanoj geografijom, odnosno susjedskim položajem.

Kako su se odnosi zaoštravali a Sigismundove vojne ekspedicije na Bosnu ostajale bez rezultata, "manuskript" ovog ideološkog vokabulara postajao je sve obimniji. U jesen 1391. zatražio je ugarski kralj od pape Bonifacija IX. da vojnom pohodu protiv "Turaka, maniheja i heretika" koji se nalaze u susjedstvu njegove države kao i "šizmatika koji borave u Bosni" često napadajući njegova kraljevstva Ugarske i Dalmacije osigura formu križarskog rata.⁴⁴ Ovaj se kliše može smatrati ideološkim "standardom", sa varijacijama koje nisu presudno razbijale njegovu monotoniju.

Među češćim su izrazi "šizmatici"⁴⁵, "šizmatici i patareni"⁴⁶, kojim je tada bru-

⁴³ I. Nagy, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, VI., Budapest, 1894., 534., (12. IV. 1419.); L. Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca*, Zagreb, 1916., 257., (12. VIII. 1426.); E. Varyú, *Tomaj Nemzetségbeli Losonczy bánffy család oklevéltára*, Budapest, 1908., 577., (16. VI. 1427.); G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X./6. (1418.-1428.), Budae, 1844., 863., (3. XI. 1427.)

⁴⁴ Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XVII., 409.-410.; S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964., 170. Usp. "... presertim in confinibus regni nostri contra sceleratissimam cohortem Turcorum et aliarum scismaticarum nacionum barbariem nostrorum et regni nostri emulorum." L. Szabo, *Oklevéltár grof Csaky család történetehez*, I./1. (1229.-1499.), Budapest, 1919., 218. (17. II. 1401.); "... eos ipso saeculo quinto decimo, quo in Bosnia Manichaeorum seu Patarenorum secta late adhuc dominabatur." J. Koller, *Historia episcopatus quinqueecclesiarum*, III., Posenii, 1784., 315.

⁴⁵ "... et ipsorum infidelium gentium et schismaticorum Bosnensium et Rasciensium" G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X./1. (1382.-1391.), Budae, 1834., 417.-418. (26. IV. 1388.); "... et cum... scismaticis Boznensibus et ceteris suis consodalibus." B. L. Kumorovitz, *Monumenta diplomatica civitatis Budapest*, III./1. (1382.-1439.), Budapest, 1987., 21. (16. VI. 1388.); "... cum plerisque schismaticis Bozniensibus, et ceteris suis consodalibus." Fejér, *Codex diplomaticus*, X./1., 427. (19. VI. 1388.); "... rebellibus nostris Bosnensibus scismaticis." F. Šišić, Nekoliko isprava iz početka XV. stoljeća, *Starine*, XXXIX, Zagreb, 1938., 256. (8. X. 1405.); "... perfidorum turcorum et Bosnensium scismaticorum." L. Thallóczy - S. Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, A Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1897., 220. (22. IV. 1406.); "... ad partes infidelium Boznensium scismaticorum accessit moraturus." L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München-Leipzig, 1914., 349. (6. VI. 1407.)

⁴⁶ "in regno Bosne sepius contra scismaticos et patarenos eiusdem regni incolas." L. Thallóczy,

jala ugarska kraljevska kancelarija, dok je papa Grgur XII. 30. VIII. 1408. uz odrednicu "šizmatici" dodao oznaku "nevjernici."⁴⁷ "Tercirale" su im etikete: "heretici"⁴⁸ "patareni"⁴⁹, "protivnici"⁵⁰, "neprijatelji i protivnici"⁵¹, "smrtni protivni-

zy – Á. Áldásy, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára (1198.-1526.)*, Budapest, 1907., 38. (25. I. 1395.)

⁴⁷ "... prope confines Boznensium ac aliorum scismaticorum et infidelium." E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II./2., Budapest, 1958., 168., br. 6311.; "... ab infidelibus Bosniensibus." E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I., Budapest, 1951., 395., br. 3617. (8. IX. 1394.). Iz izvještaja službenika papinske komore i pobirača crkvene desetine u zadarskoj, splitskoj, dubrovačkoj i barskoj biskupiji. "... ut guardianum domus b. Marie in Zalard... qui in regno Bosne inter scismaticos consistunt." E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925. usque ad annum 1752., Zagrabiae*, 1892., 65., br. 346. (18. I. 1402.). Iz pisma pape Bonifacija IX. upućenom iz Rima biskupu Varadina u Ugarskoj.

⁴⁸ "propter multitudinem, et potentiam hereticorum Bosanensium." Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XVII., 103. (17. XI. 1387.)

⁴⁹ "... in regno Bozne sepius contra scismaticos et patarenos eiusdem regni incolas." Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XVII., 514. (23. V. 1393.); "... per nephandos patarenos, Herwoyam vayvodam Boznensem et suos complices, tenebatur obsessus." Šišić, *Nekoliko isprava*, 192. (22. VII. 1402.); "... dum versus perfidos Boznenses et Paterinos, nostros et Regni nostri emulos."; "... vtputa Turcorum et aliarum perfidarum nationum, nec non Paterinorum Boznensium." G. Wenzel, *Ozorai Pipo Történetéhez*, I., *Történelmi tár*, Budapest, 1884., 22., 25. (17. VI. i 7. XII. 1407.); F. Šišić, *Vajvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1902., 197., nap. 159

⁵⁰ "... contra Bosnenses nostros et regni nostri emulos." Šišić, *Nekoliko isprava*, 1938., 158 (14. IV. 1401.). Slične formulacije upotrebio je Sigismund u ispravama od 24. i 25. VII. 1407. Šišić, *Nekoliko isprava*, 291.-292.; "... contra emulos nostros Boznenses." J. Házi, *Sopron szabad királyi város története*, I./2. (1407.-1429.), Sopron, 1923., 6. (16. I. 1408.); "... contra nonnullos nostros et regni nostri emulos, videlicet Boznenses et turcos." S. Barabás, *Codex diplomaticus sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék*, I. (1206.-1437.), Budapest, 1895., 339.-340. (26. V. 1408.); "... contra emulos nostros Boznenses." Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II./2., 167., br. 6308. (29. VIII. 1408.); "... in regno Bosnae contra nostros et eiusdem S. Coronae aemulos." J. Csoma, *Adalekok a felső-gechei Gechey család történetéhez es nemzedekerändjehez*, Turul, IV., Budapest, 1886., 186.; "... contra nonnullos nostros et regni nostri emulos versus regnum Bozne." Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II./2., 383., br. 7743. (2. VII. 1410.); "... in presenti nostro exercitu circa confinia regni nostri Bozne adversus nonnullos nostros et regni nostri emulos." K. Géresi, *Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károlyi (1414.-1489.)*, II., Budapest, 1883., 12. (11. XII. 1414.); "... prout eciam nunc per nonnullos nostros et regnorum nostrorum emulos, utpote Boznenses, captus tenetur." Nagy, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et*

ci"⁵², "buntovnici"⁵³ "buntovnici i nevjerni"⁵⁴, "nevjerni"⁵⁵, "nevjerni i neobuzdani"⁵⁶, "nevjerni i protivnici"⁵⁷, dok su s Turcima u kontekstu Bosanci bili "protivnici i buntovnici"⁵⁸, odnosno "šizmatici i barbari."⁵⁹ Bosanci su uz Turke 9. XII. 1407.

Vasonkeő, VI., 534. (12. IV. 1419.); Varjú, *Tomaj Nemzetségbeli Losonczi bánffy család oklevéltára*, 549-550. (22. V. 1417.), 553. (7. IX. 1417.)

⁵¹ "propter sepiissimos incursus ac invasiones hostium ac emulorum nostrorum videlicet Boznensium." Thallóczy-Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, 186. (25. VIII. 1395.)

⁵² "... in regno Bozuae... inter non pauxillas nostros et regni nostri letales aemulos." G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV. (1416.-1437.), Hermannstadt, 1937., 64. (20. III. 1418.)

⁵³ "ad edomandam banni Boznensium et aliorum nostrorum rebellium." *Történelmi tár*, IX., Budapest, 1861., 42., (22. IX. 1388.); "... ubi eciam vicibus sepe multiplicatis dictos nostros rebelles in nimia pluralitate congestus." Šišić, *Nekoliko isprava*, 318. (29. XII. 1408.)

⁵⁴ "... rebelium nostrorum Boznensium et perfidorum." Šišić, *Nekoliko isprava*, 261., (28. XI. 1405.); "... omnium et singulorum Bosnensium et quorum libet aliorum nostrorum rebellium et infidelium." J. Gelcich - L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887., 278. (23. XI. 1416.)

⁵⁵ "... quas ipse partes passi sunt maxime ab infidelibus Bosniensibus." Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I., 395. br. 3617. (8. IX. 1394.); "... necnon Boznensium nostrorum infidelium." Šišić, *Nekoliko isprava*, 280. (I. VIII. 1406.); "... captivitatem quorundam infidelium nostrorum Bosnensium subire coactus est." Fejér, *Codex diplomaticus*, X/16., 863. (11. XI. 1427.)

⁵⁶ "... regni Bosnensis populum perfidum et effrenem." Perojević, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, I., 425.; Thallóczy, *Studien zur Geschichte*, 351. (18. X. 1408.)

⁵⁷ "contra certos Boznenses nostros et ipsius regni nostri Hungarie infideles et emulos." Nagy, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, VI., 448. (3. VI. 1417.); "... quibusdam nostris emulis et infidelibus in regno nostro Bozne." L. Fejérpataky, *Monumenta Hungariae heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, II., Budapest, 1902., 35. (17. IX. 1422.)

⁵⁸ "Quia nonnulli Turcy, Boznenses et alii nostri emuli et rebelles." Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II/1., Budapest, 1956., 630.-631., br. 5036. (4. X. 1406.); "... dictorum nostrorum emulorum Turcorum videlicet et Boznensium tyrannicam rebellionem actus nepharios et impedimenta tollerare non valentibus..." Šišić, *Nekoliko isprava*, 319. (29. XII. 1408.); "... contra sevissimos Turcos, crucis christiani persecutores, presertim vero contra Bosnenses, nostros eotunc et regni nostri notorios emulos et rebelles." Thallóczy, *Studien zur Geschichte*, 354. (5. IX. 1425.). Upotreba ove ideološke matrice, naravno, nije "privilegija" samo ugarskih vladara. Identične kvalifikacije koristi i napuljski kralj Ladislav kada 17. VI. 1402.

za Sigismunda sloveli kao "nevjernici križa Kristova" i "protivnici" ugarskog kraljevstva⁶⁰, a 5. XI. 1403. kao "progonitelji kršćana."⁶¹ Mnogo kasnije - u ispravi od 16. VI. 1427. čiji se sadržaj odnosio na početak XV. stoljeća - nazvao je ugarski kralj Bosance i Turke "progoniteljima križa Kristova i svekolike prave vjere, njegovim i njegovih kraljevina neprijateljima."⁶² Ni time bogati repertoar konfesionalnog etiketiranja nije bio iscrpljen: na molbu kralja Sigismunda izdao je papa Grgur XII. 9. XI. 1407. kršćanskom svijetu proglas da mu pomogne u borbi protiv "Turaka, Arijana, Maniheja i drugih nevjernika"⁶³, misleći pri tom prvenstveno na Bosance.⁶⁴ Tom

govori o ponovnom zadobijanju kraljevina Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koje su uz pridružene kraljevine zaposjeli "protivnici i buntovnici." Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, IV., Zagreb, 1874., 463.

⁵⁹ "... pro tuicione confiniorum dicti nostri uti premissum est contra imanissimorum Turcorum ceterorumque Scismaticarum et Barbararum nacionum." Szabo, *Oklevéltár grof Csaky család történetéhez*, I./1., 240. (29. XII. 1405.); "... et adversus perfidissimos Turcos, Crucis Christi inimicos, et alias nationes barbaricas et schismaticas... demum vero contra Bosnenses." Fejér, *Codex diplomaticus*, X./6., 114. (1418.); L. Fejérpataky, *Monumenta Hungariae heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, I., Budapest, 1901., 49. (29. III. 1418.); "... demum vero pridem in exercitu nostro regali contra nonnullos nostros et ipsius regni aemulos, vtputa Turcas Bosnenses et alias nationes barbaricas." G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X./5. (1410.-1417.), Budae, 1842., 810. (29. IX. 1417.)

⁶⁰ "... nonnullorum Infidelium Crucis Christi, vt puta et regni nostri aemulorum, signanterque Turcorum et Boznensium." G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X./4. (1401.-1409.), Budae, 1841., 609. Isto tako u Sigismundovoj povelji od 29. XII. 1408. Šišić, *Nekoliko isprava*, 318. Od križarskih ratova Arapi su za kršćane važili kao nevjernici, a sintagma *partes infidelium*, na koju se nailazi u brojnim papinskim i drugim srednjovjekovnim dokumentima, "označavala je svijet izvan sfere katoličanstva." Džambo, *Maledicta Ethnica*, 102.

⁶¹ "Preterea dum valida potencia Thurcarum cum ceteris persecutoribus christianorum, gente utputa Boznense." Šišić, *Nekoliko isprava*, 232., 303. (20. IV. 1408.)

⁶² "non paucis Boznensibus necnon Turcis, crucis Christi et totius orthodoxae fidei persecutoribus, nostris videlicet et regnorum nostrorum aemulis." Varjú, *Tomaj Nemzetségbeli Losonczy bánffy család oklevéltára*, 577.; "... per sevissimos Turcos, crucis Christi persecutores nostrosque et regni nostri emulos..." Thallóczy-Áldásy, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára*, 112. (27. IX. 1437.)

⁶³ Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić*, 202. Tekst isprave: Koller, *Historia episcopatus quinqueecclesiarum*, III., 283.-287.

⁶⁴ F. Rački, *Pokret na Slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, IV., Zagreb, 1868., 94.-95.

prilikom nazvao je Sigismunda "katoličkim prvakom i stražarom prave vjere."⁶⁵ Prijećajući se 12. VIII. 1426. događaja koji su prethodili bitki u Lašvi, spominjao je Sigismund "mnoštvo barbara turskog plemena" koji su prodrli u njegovo bosansko kraljevstvo i potčinili ga, da bi ban Pavao Čupor koji je sa svojim banderijem pošao ratovati protiv Turaka pao "u ruke nekih nevjernih Bosanaca" gdje je i završio život.⁶⁶ Budući da se pretežna većina akindžija (pripadnika turske jurišne konjice) regrutirala iz kršćanskih seljaka i zanatlija, s obzirom da su bili pristalice Istočne crkve, pojmovi Turčin i šizmatik stopili su se ubrzo jedan s drugim. Godine 1390. slovíli su oni već istovremeno kao neprijatelji cijelog kršćanstva.⁶⁷ Slično se desilo sa izrazima "katolički" i "ugarski", koji su krajem XIII. st. na Balkanu postali sinonimi.⁶⁸ Prodori Turaka živo su zaokupili cijeli humanistički obrazovan svijet i njegova najvišeg zaštitnika, Svetu Stolicu, i tako je uloga mađarstva kao "zaštitnog bedema, zaštitne utvrde, zaštitnog zida, brane, zaštitnog jarka, stijenjaka, stupa i štita" postala rasprostranjen pojam u cijeloj Europi.⁶⁹

„Paganima i šizmaticima” nazvao je Sigismund 20. XII. 1409. Tatare i Ruse, da bi sljedeće godine pozvao kneževe, gospodare i gradove da Teutonski red pomognu u potčinjavanju pagana i "progonitelja križa Kristova."⁷⁰ Još od vremena njemačkog cara Friedricha II. dodijelili su papa i car Teutonskom redu prava na područja Litvanije i Rusije kao i na njihove stanovnike, a 17. I. 1415. opozvao je papa Ivan XXIII. te privilegije. Pet sedmica kasnije prenio je Papa ova prava na poljsko-litvansku državu i imenovao kralja Vladislava Jagelovića generalnim vikarom u Novgorodu, Pleskau (polj. Pszczyna) i graničnim oblastima, s nalogom da tamošnje "nevjernike i šizmatike" privede krilu Rimske crkve.⁷¹ Prije nego je krenuo u sukob s husi-

⁶⁵ "... tanquam Princeps Catholicus, et pervigil fidei orthodoxae." Koller, *Historia episcopatus quinqueecclesiarum*, III., 285.

⁶⁶ Thallóczy, *Povijest Jajca*, 257. "... ad depressionem barbarae nationis secundum consilia ac modos praefati Regis... quod solitis et exquisitis fallaciis laborem vestrum Teucrorum et aliorum infidelium nequeat evacuare perfidia." Koller, *Historia episcopatus quinqueecclesiarum*, III., 286., 287. (9. XI. 1407.) Iz proglasa pape Grgura XII. upućenom kršćanima da pomognu kralju Sigismundu u borbi protiv Bosanaca.

⁶⁷ Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 130. Usp. V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, III., Matica hrvatska, Zagreb, 1972., 172.

⁶⁸ Z. J. Kosztołnyik, *Hungary in the thirteenth century*, East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press, New York, 1996., 308.

⁶⁹ A. Eckhardt, Das Ungarnbild in Europa, *Ungarische Jahrbücher*, XXII./1.-3., Berlin, 1942., 162.

⁷⁰ Hoensch, *Kaiser Sigismund*, 143., 144.

⁷¹ Hoensch, *Kaiser Sigismund*, 210.-211.

tima, izdao je Sigismund 10. II. 1420. dekret o križarskoj vojni zasnovan na nužnosti iskorijenjenja hereze, da bi husitsko pitanje učinio problemom svih pravovjernih kršćana a time sebi također osigurao kurijalnu potporu.⁷² Upravo kao školski primjer zvuče njegove riječi od 17. IX. 1422. da je vojni angažman protiv husita uslijedio "zbog iskorijenjenja heretika, božijih i naših poznatih nevjernika."⁷³ Između izdaje Boga i vladara stavlja se dakle znak jednakosti! Konfesionalno inspiriran rječnik kao logistika političkih ambicija i posljedica "umnoženog" crkvenog raskola. Upotrebljavan relativno često, naziv "pataren" izvorno je italijanskog porijekla za šizmatika, dok su u isto vrijeme ovu riječ rimski katolici koristili da opišu pripadnike Srpske pravoslavne crkve.⁷⁴ Oznaka bosanskih patarena kao maniheja nije ništa drugo nego u epohi humanizma i renesanse tako obljubljen antikizacija.⁷⁵ Na svim stranama, u brojnim varijacijama, odzvanja ovaj "sveti" rječnik europskim srednjovjekovljem.

Kada je u nastojanju za izmirenjem s husitima stupio u pregovore, našao se Sigismund izložen riziku da i sam bude oklevetan kao potajni heretik. U prisustvu brojnih dostojanstvenika i samoga Sigismunda, prilikom susreta u Požunu (Bratislavi) između 4. i 9. IV. 1429. gdje se pojavio vođa Taborita Prokop Čelavi - predstavivši Češku kao *najkršćanskije kraljevstvo* i izabranu zemlju Biblije u kojoj obraćeni na pravu vjeru žive stanovnici kao izabranici Krista - etiketirao je u nastupnom govoru njegov glasnogovornik Petar Payne (*„Mistr Engliš,,*) Sigismunda kao Antikrista, "izdajničkog kralja juga" i ridokosog zmaja iz Apokalipse, priznavši mu da je "*najnepobjediviji i najsajjniji kralj*" koji se ipak okrenuo od božanske istine.⁷⁶ Nakon promjene na čelu Kurije sa preuzimanjem dužnosti pape Eugena IV. 11. II. 1431. bila je Sigismundova praktična politika uređena na tome da postigne sudjelovanje husi-

⁷² Hoensch, *Kaiser Sigismund*, 290.

⁷³ Fejérpataky, *Monumenta Hungariae heraldica*, II., 36.; "... ad extirpationem et destructionem hereticorum hussitarum de regno nostro Bohemie specialiter intendens." B. Iványi, *Bárta szabad királyi város levéltára (1319.-1501.)*, Budapest, 1910., 49. (8. IV. 1434.); "... in circumvicinis partibus antedictae Ecclesiae nostrae plurimos haereticos, tam Clericos, quam laicos haereticae pravitatis maledictorum Hussitarum, Catholicae fidei et Sanctae Romanae ac universalis Ecclesiae aemulorum, defaedatos, et depravatos." Koller, *Historia episcopatus quinqueecclesiarum*, III., 356. (15. III. 1437.)

⁷⁴ Wenzel, *Bosanski stil na stećcima i metalu*, 172 -173.

⁷⁵ S. M. Džaja, Noch eine fragliche interpretation der Bosnischen Mittelalterlichen Konfessionsgeschichte, *Münchner Zeitschrift für Balkankunde*, 1. Band, Rudolf Trofenik, München, 1978., 248.

⁷⁶ Usp. Hoensch, *Kaiser Sigismund*, 355.-356.

ta na baselskom crkvenom saboru i prikladno riješenje vjerskih opreka.⁷⁷ Sličan pokušaj dubrovačkog svećenstva da nagovore Bosance da upute poslanike u Basel propao je. Kralj Tvrtko II. već se kolebao, ali je pod pritiskom vodećih ljudi Crkve bosanske ipak odustao od takve namjere.⁷⁸

S promjenom političke konstelacije nakon ugarske vojne pobjede u Bosni rujna 1408., otupila je oštrica ratnog vokabulara i preko noći zamijenjena kurtoaznom dvorskom retorikom. Nakon što se herceg Hrvoje, vođa antiugarske koalicije u Bosni i favorit napuljskog kralja Ladislava, "akrobatski" prebacio u pobjednički tabor, javio je Sigismund 6. I. 1409. trogirskoj općini da je između njega "i gospodina Hrvoja, hercega splitskog kao i čitave Bosne" postignut "mir, savez i sloga."⁷⁹ U ispravi od 24. II. 1409. pohvalio se ugarski kralj da su se "svijetli gospodin Hrvoje splitski herceg i knez Donjih Kraja", kao i "baroni, plemići, prvaci i svi stanovnici našeg bosanskog kraljevstva" vratili u pravu pokornost i obdržavanje vjernosti.⁸⁰ Nastojeći osigurati uvjete za okrunjenje bosanskom krunom koja mu je poput ribe neprestano klizila iz ruku, najkasnije početkom 1410. imenovao je Sigismund hercega Hrvoja vicekraljem u Bosni.⁸¹

Ovom "happy endingu" prethodio je zaplet čiji scenario se u hodu mijenjao nekoliko puta. Nakon što je pod kraljem Ludovikom I. postao njegov "vjerni vitez"⁸², stupio je Hrvoje 23. VIII. 1393. u vazalni odnos prema kralju Sigismundu i kraljici Mariji, uz obećanje da će nakon smrti kralja Dabiše služiti samo njima.⁸³ Kada je ka-

⁷⁷ Hoensch, *Kaiser Sigismund*, 372.-373.

⁷⁸ Citirano prema: Thallóczy, *Povijest Jajca*, 38. nap. 4.

⁷⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, II., Matica hrvatska, Zagreb, 1972., 391.; Fejér, *Codex diplomaticus*, X./4., 762.-763.

⁸⁰ L. Fejérpataki, *Monumenta Hungariae heraldica (Magyar czímeres emlékek)*, I., Budapest, 1901., 31.

⁸¹ Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 214.

⁸² M. Ančić, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Biblioteka Djela - knjiga 9, ZIRAL - Zajednica Izdanja Ranjeni Labud, knjiga 100, Biblioteka Stećak, knjiga 2, Zadar-Mostar, 1997., str. 178.-179., 262.-263.

⁸³ F. Rački, *Pokret na Slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, III., Zagreb, 1868., 137.-138.; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, II., 306.-307.; Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić*, 92.; Perojević, u: *Povijest BiH*, I., 357.-358.; Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 173.; P. Engel, *Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 16., Zagreb, 1998., 59., nap.

snije promijenio političku orijentaciju i pristao uz napuljskog kralja Ladislava, krenuo je Sigismund protiv njega u vojni pohod i 2. VI. 1398. nazvao ga "nevjernim" koji se sam "pribrojio i pridružio rulji nevjernika križa Kristova, to jest Turaka."⁸⁴ Poslije Hrvojeve bezuspješne opsade Knina u ljeto 1401., svrstao ga je Sigismund među "bezbožne patarene" koji su izveli taj napad.⁸⁵ Hrvojeve trupe što ih je Sigismund 22. IV. 1406. imenovao "nevjernim buntovnicima i protivnicima" - "šizmatičkim Bosancima" koji su se udružili s nebrojenim mnoštvom Turaka - u to su vrijeme uz pljačke, preljube, sknavljenja i ubojstva opustošile posjede blagajskih knezova Ladislava, Antuna i Ivana.⁸⁶ Kako su međusobne tenzije rasle, a na vatru neprestano doljevano novo ulje, herceg je za kralja Sigismunda 23. XI. 1405. bio "smrtni protivnik"⁸⁷, a 22. IV. 1406. uz ostale Bosance "nevjeran, buntovnik i neprijatelj."⁸⁸ Za zasluge stečene te i protekle godine u vojnim pohodima "protiv Hrvoja, našeg dobro poznatog nevjernog", potvrdio je Sigismund 9. VI. 1406. novom ispravom zemljišni posjed Dioniziju Lopatačkom i njegovoj braći s nasljednicima.⁸⁹

Zatim je koncem 1408. uslijedio novi obrat, da bi u strukturalno izmijenjenim političkim okolnostima herceg pristao uz Sigismunda, koji ga je uvrstio među članove elitnog Zmajeva reda utemeljenog radi borbe protiv pagana i heretika kao i osiguranja krune i nasljednih prava za njegovo potomstvo.⁹⁰ Zato se čini da je Zmajev

8; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/2. (1392.-1400.), Budae, 1834., 158.

⁸⁴ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XVIII. (1395.-1399.), Zagreb, 1990., 345.

⁸⁵ Šišić, Nekoliko isprava, 192.

⁸⁶ "... infideles ceterosque nonnullos rebelles et inimicos nostros videlicet Horwoyam, Wlkchith ac Bosnenses... adducta quasi innumerabili pluralitate perfidorum turcorum et *Bosnensium scismaticorum* ad dominium et possessiones ipsorum fidelium nostrorum, qui commissis ibidem predis, spoliis, rapinis, adulteris, stupris, hominum interemptionis, tandemque totale dominum et possessiones in favillam redactis abscesserunt..." Thallóczy-Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, 220.

⁸⁷ "... in partes Bozne, contra capitalem nostre Maiestatis emulum, Herwoyam." Fejér, *Codex diplomaticus*, X/4., 397.

⁸⁸ "... nostros infideles ceterosque nonnullos rebelles et inimicos nostros videlicet Horwoyam Wlkchith ac Bosnenses." Thallóczy-Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, 220.

⁸⁹ Šišić, Nekoliko isprava, 274.

⁹⁰ B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria 1290.-1403.*, Reale Accademia D'Italia, Roma, 1938., 529.-531.; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, II., 389.-390.

red bio prva organizacija ove vrste shvaćena u čistim političkim terminima, čak bez geste u pravcu viteške ideologije koja je naglasila sva ranija osnivanja.⁹¹ Promjena političkog stava honorirana je Hrvoju tako što je potvrđen u posjedu Donjih Kraja, županija Vrbasa i Sane kao i gradova Vrbasa i Kozare. Dobio je grad Požegu sa županijskom čašću, uz to i kraljevski posjed Segesd u županiji Somogy.⁹² Na grandioznom viteškom turniru u Budimu 22. V. 1412. zabilježeno je prisustvo Hrvoja, njegove supruge Jelene i stasitih članova pratnje koji su se istaknuli u viteškim nadmetanjima.⁹³ Za to vrijeme - tako govori njegovo pismo kraljici Barbari iz 1413. - vratio se Hrvoje iz "poganskoga obreda" u "katoličku vjeru"⁹⁴, što znači da je između 1403. i 1413. napustio Crkvu bosansku i postao vjernik Katoličke crkve. Koliko je važno napraviti distinkciju između ideoloških fraza i stvarnosti možda najrječitije pokazuje upravo primjer Hrvoja Vukčića, godinama u dokumentima ugarske kraljevske kancelarije notiranog kao nevjernika, međutim osobe koju je sam Sigismund izabrao za krštenog kuma njegove kćeri Elizabete.⁹⁵ U dugom uvodu Statuta Zmajeva reda isti-

⁹¹ D' A. J. D. Boulton, *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325.-1520.*, The Boydell Press, 1987., 351.

⁹² Engel, Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa, 60.

⁹³ Usp. V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva* (fototip izdanja iz 1882. godine), Svjetlost, Sarajevo, 1990., 244; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, III., 62.

⁹⁴ Vidi sljedeću napomenu.

⁹⁵ Pitanje Hrvojeva kumstva radalo je nedoumice, odnosno raspravu da li se ono, kako tvrde V. Klaić (*Povijest Hrvata*, II., 390., i *Povijest Hrvata*, III., 60.) i V. Ćorović (*Historija Bosne*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga CXXIX, Društveni i istoriski spisi, knjiga 53, Beograd, 1940., 400.) odnosilo na Sigismundovu kćer, ili, kako misli priređivač Lncićeva djela Jakov Stipišić (Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II., 864., nap. 17.), da ne može biti govora o kumstvu "u ritualnom crkvenom smislu, već u smislu intimnog prijatelja." Slično mišljenje zastupa i Petrović (*Kršćani bosanske crkve*, 132.). Tome u prilog govorila bi izjava samog Hrvoja koji se u pismu ugarskoj kraljici Barbari iz ljeta 1413. pozivao samo na kumstvo (Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II., 854.-856.; Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić*, 228.-229. Usp. izvorni tekst: L. Thallóczy - S. Horváth, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum comitatuum: Dubicza, Orbász et Szana*, Budapest, 1912., 147.-150.). Na to upućuje i navod kralja Sigismunda koji u pismu Splićanima datiranom 1. VIII. 1413. kaže da je Hrvoja uzeo za kuma. V. Klaić, *Povijest Hrvata*, III., 84.; Fejer, *Codex diplomaticus*, X/5., 406. Dilemu razriješava jedna Sigismundova isprava izdata u Košicama "u srijedu, poslije sv. Katarine" (25. XI. 1409.). Premda Fejer (*Codex diplomaticus*, X/4., str. 763 -764.) donosi samo njezin regest, sadržaj govori da se Hrvoje ipak pojavio u ulozi krštenog kuma Sigismundove kćeri Elizabete („... und durch den Herzog Hervoya von Spalatro aus der Taufe gehoben ward."). Spominju se i svjedoci („Taufzeugen")

ču kralj Sigismund i kraljica Barbara da su Red osnovali između ostalog da bi uništili pogubna zlodjela "paganskih vitezova, šizmatika i drugih naroda pravoslavne vjere, i onih zavidnika Križa Kristova i naših kraljevina, i njegove svete i spasonosne vjere odanosti pod zastavom pobjedonosnog Križa Kristova."⁹⁶ U udobnosti budimskog dvora mogle su riječi sijevati poput munja, politička realnost, međutim, govorila je drukčijim jezikom. Koliko još jučer i Hrvoju su bile upućene slične pogrde, da bi onda odjednom – kao da se ništa nije desilo - osvanuo kao jedan od miljenika ugarskog kraljevskog para. Veza između njegove političke lojalnosti i riječi upućenih iz Ugarske na njegovu adresu više je nego očita. Pojednostavljeno: kad si moj politički neprijatelj onda si nevjernik, kad si u mojem političkom taboru onda to nisi!

Kao po nekoj komandi, kao da sa akterima želi napraviti neslanu šalu, Janusovo lice povijesti uskoro se ponovno očitovalo u svojoj iskričavoj prevrtljivosti. Hrvojev napad na oblasti Sandalja Hranića, dok je ovaj po Sigismundovoj instrukciji sa srpskim despotom Stefanom Lazarevićem bio angažiran u ratu protiv Turaka, u igru je vratio stare ideološke potštapalice. Nakon što ga je 15. XI. 1412. imenovao "vjernim našim, veličanstvenim hercegom splitskim"⁹⁷, optužio ga je Sigismund za "prestup, buntovništva, nevjerstva i uvredu veličanstva" (dum supradictus Herwoya suis excessibus, rebellionibus, infidelitatibus et crimine laesae Maiestatis), lišio ga svih posjeda i titula - posebno titule hercega splitskog - proglasio "javnim buntovnikom i nevjernim njegovu veličanstvu i njegovoj svetoj kruni" (eundam Heruoyam, tanquam nostri culminis et sacrae nostrae coronae notorium rebellem et infidelem), zapovjedivši prelatima, baronima i plemićima da napadnu hercega i njegove podložnike te zaposjednu njihova imanja, a Splicane pozvao da mu uskrate poslušnost i vrate se pod okrilje "svete krune."⁹⁸

Na ugarskom dvoru - prema svjedočanstvu isprave kralja Sigismunda datirane 22. VII. 1424. - ostao je Hrvoje upamćen kao "učenik patarenske izopačenosti".⁹⁹ Identične kvalifikacije - premda je u to vrijeme (16. VI. 1427.) sa Sigismundom gajio dobre odnose - nije ostao pošteđen ni Sandalj Hranić.¹⁰⁰ Nasuprot ovoj okljaštre-

---

krštenja: "die deutschen Ordens Ritter Werner von Tettingen und der Graf von Schwarzburg, Komthur von Thorn."

⁹⁶ Citirano prema: Boulton, *The Knights of the Crown*, 350.

⁹⁷ Fejér, *Codex diplomaticus*, X.15., 307.

⁹⁸ Fejér, *Codex diplomaticus*, X.15., 407- 409.

⁹⁹ Citirano prema: Engel, *Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa*, 70., nap. 55.

¹⁰⁰ Varyú, *Tomaj Nemzetségbeli Losonczy bánffy család oklevéltára*, 577. To nije smetalo da ga Sigismund 16. VI. 1413., u vrijeme dok je s despotom te ostalim ugarskim i bosanskim

noj slici stoji markantna činjenica: Hrvoje Vukčić sahranjen je u crkvi mauzolejnoga tipa (tzv. katakombama), smještenoj u srcu građevinskog ansambla njegove monumentalne prijestolnice u Jajcu¹⁰¹, a Sandalj vjerojatno u crkvi sv. Stjepana u Šćepan-polju na sastavu Tare i Pive.¹⁰² Ako i ne otkriva s kojom konfesijom u srcu je otišao u vječno prebivalište, odnosno koja crkvena organizacija mu je upriličila posljednji ispraćaj, činjenica da je sahranjen u mauzolejnoj crkvi nedvojbeno govori o njegovim eshatološkim preokupacijama, identičnim u feudalnom svijetu istočnog i zapadnog kršćanstva.¹⁰³ Krist i kršćanska simbolika pratili su ovog bosanskog moćnika kroz cijeli život kao početkom 1404. kada je najavio da će umjesto Stjepana Ostoje "u ime Hristovo" bosanskim kraljem proglasiti Pavla Radišića.¹⁰⁴ Vlast u srednjem vijeku obilježena je kristocentričnom perspektivom, o čemu riječito svjedoči ideja teokratske kraljevske časti.¹⁰⁵ Atomizacija naših aktivnosti u religioznu, političku, moralnu, kulturnu, ekonomsku i druge sfere je obilježje s kojim srednji vijek nije bio prisan. Kršćanstvo je prisvojilo cijelog čovjeka – čovjek je bio potpun i nedjeljiv: svaki od njegovih postupaka smatran je dostupnim sudu kršćanskih normi i standarda.¹⁰⁶ Alternative nije bilo. Samo u takvom ozračju mogao je ugarski kralj Karlo Robert 1341. narediti svim svojim nekršćanskim podanicima da se pokrste ili napuste zemlju.¹⁰⁷

I sam "žrtva" političkog značenja religioznih pojmova i raskola u Zapadnoj crkvi, ni Hrvoje nije propustio priliku da prema istoj matrici etiketira svoje političke protivnike. Iz Jajca je 27. IV. 1410. zapovijedio Splićanima da oduzmu "kuće i sve

---

baronima ratovao protiv Turaka, nazove svojim "vjernim veličanstvenim Sandaljem" (fidelis nostri magnifici Zandalii). Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, VII., Zagreb, 1882., 123.

¹⁰¹ Detaljno o ovoj crkvi: Ć. Truhelka, Katakombe u Jajcu, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, I., Sarajevo, 1892. Usp. Fine, *The Bosnian Church*, 234.

¹⁰² Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, 300.

¹⁰³ O mauzolejnoj arhitekturi i njezinim duhovno-umjetničkim težnjama: I. Fisković, Nadgrobna plastika humanističkog doba na našem primorju, u: *Dalmatinski prostori i stari majstori*, Biblioteka znanstvenih djela, 40, Književni krug, Split, 1990., 37- 82.

¹⁰⁴ F. Miklosich, *Monumenta serbiæa spectantia historiam Serbiæ, Bosnæ, Ragusii*, Vienna, 1858., 252.

¹⁰⁵ O tome vidi: W. Ullmann, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Barnes & Noble, New York, 1961., 138 -149. i na više drugih mjesta.

¹⁰⁶ Ullmann, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, 33.

¹⁰⁷ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 179.

---

posjede" kralju Ostoji smještene u gradu i distriktu jer se "nekadašnji kralj priklo-
nio Turcima i bosanskim pobunjenicima, a protiv... gospodina Sigismunda kralja
Ugarske."¹⁰⁸ Samo par godina kasnije (1414.), nakon što je pao u nemilost kralja Si-
gismunda, sam je stupio u kolaboraciju s Turcima.¹⁰⁹ Ni Sigismund - jedna od vode-
ćih vladarskih ličnosti europskog srednjovjekovlja - nije ostao pošteđen otrova ove
ideološke retorike: tajnik napuljskog kralja Ladislava, pretendenta na ugarsko prije-
stolje, nazvao ga je 30. VII. 1403. "negdašnjim kraljem".¹¹⁰ Nakon što je s njima za-
gazio u rat, imenovao je Sigismund Mlečane 24. VIII. 1418. "buntovnicima njegova
veličanstva i rečenih njegovih kraljevina."¹¹¹

Ovaj konfesionalno-ideološki vokabular potrebno je sagledati i kroz sljedeću
prizmu. Dok su prema Bosni odapinjane strjelice te vrste, uz brojne šizmatike nase-
ljavali su Ugarsku stepski narodi Pečenega, Jasa i Kumana koji su kao laka konjica
bili uključeni u kraljevske vojne trupe, i uživajući kolektivne povlastice stoljećima
ostali odani prastarim paganskim običajima. Počevši od kraja XIII. st. poznati su ta-
koder Kumani sa kršćanskim imenima, koja su međutim postigla prevagu tek u dru-
goj trećini XIV. st. U obraćenju Kumana i Jasa ovlastio je Papa 1348. franjevce, naj-
prije vjerojatno samo za područje izvan državnih granica u Kumaniji (Moldaviji).
Stanovništvo Kumanije i zemlje Jasa kristijanizirano je konačno tek u drugoj polo-
vici XV. st.¹¹² Kao odlučujući razlog za brzo proširenje protestantskog učenja među
Kumanima i Jasima vidio je István Györffy stoljećima prakticiran pritisak Katoličke
crkve za njihovo obraćenje i držanje svećenstva (visokog klera). Kasnije, za vrije-
me protureformacije, samo su se Jasi vratili natrag u katoličanstvo.¹¹³ Otac glasovi-

¹⁰⁸ Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, II., str. 852.; Šišić, *Vojvoda Hrvoje*, 283., nap. 64.

¹⁰⁹ Perojević, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, I., 440.

¹¹⁰ Šišić, *Nekoliko isprava*, 211-212.

¹¹¹ "... apud Venetorum, nostre maiestatis et dictorum nostrorum regnorum rebellium." G. Nagy, *Gróf Száttaraj család oklevéltára*, II., Budapest, 1889., 200.; Wenzel, *Ozora Pipó Történetehez*, I., 417. (1416.)

¹¹² A. P. Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Corvina Kiadó, Budapest, 1989., 109.

¹¹³ Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen*, 110. Kako je pitanje odnosa ugarskih katoličkih krugova prema pravoslavnom stanovništvu u suštini bilo determinirano političkim okolnostima, pokazalo se u drugoj polovici XV. stoljeća u vezi s ubiranjem crkvene desetine od inovjernih došljaka (Srba), koji su predstavljali važan faktor u obrani od Osmanlija. Usp. S. Ćirković, u: *Istorija srpskog naroda*, II., Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371.-1537.), Srpska književna zadruga, Beograd, 1982., 442 - 444.

tog Ivana Hunjadija - pravoslavni Vlah Vojko - tek je 1409. prešao na katoličanstvo i od Sigismunda dobio posjed Hunjad u Erdelju.¹¹⁴

Nekad je Ugrima - dok su u IX. st. kao outsidersi povijesti uz Normane i Saracene napadali na Franačko carstvo - kao nekršćanima nasuprot stajao "božiji narod" (kršćani). Prodirali su do Akvitanije i blizine Rima, pratio ih je glas da piju krv ubijenih neprijatelja, a njihovo ime, "izobličeno u pričama, postalo je i ostalo strašilo za djecu: 'ljudožderi'".¹¹⁵ Carsko okrunjenje Otona I. 962. tumačio je Papa kao znak zahvalnosti za njegove pobjede nad paganima (Slavenima i Mađarima).¹¹⁶ Kada su Mađari kao kršćani i miljenici Rima sami preuzeli uzde povijesti, usvojili su i ideološki rječnik koristeći ga za diskvalifikaciju svojih političkih protivnika, među ostalima Bosanaca. Još kao pagani, međutim, bili su Mađari nadahnuti nekim osjećajem misije. Kada su njihovi zarobljeni poglavari, Bulcsú i Lél, upitani zašto muče kršćane odgovorili su: "Mi smo osveta Boga, izabrani od njega kao bič nad vama."¹¹⁷ Tek kada je turska opasnost za kršćansku Europu počela postajati sve veća, najednom se izmijenila sposobnost Mađara za rat - koji su do tada važili za sinonim barbarstva - u vrlinu, a od divlje Ugarske iznenada je postala plemeniti zaštitnik kršćanstva, Kristov borac.¹¹⁸

4. Istok-Zapad: prijatelj-neprijatelj - pravovjeran-krivovjeran. Ugarsko-bosanski slučaj u okviru srednjovjekovnog konfesionalizma.

„Oružjem” iz ovog krcatog ideološkog “arsenala” koristili su se svi protagonisti srednjovjekovne povijesti: carevi i protucarevi, pape i protupape, kraljevi i protukraljevi... Isprepletenost religije i države - Crkve i politike - potencirana crkvenim raskolom 1054., borbom carstva i papinstva, avignonskim sužanjstvom papa (1309.-1378.) i zapadnom šizmom (1378.-1417.), ostavila je dubok ožiljak u srednjovjekovnom mišljenju: u jednom je trenutku, tokom zapadne šizme, cijelo zapadno kršćanstvo bilo podijeljeno na dva međusobno ekskomunicirana tabora¹¹⁹, a sve do 1417.

¹¹⁴ M. Spremić, *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, Drugo izdanje, CLIO-Glas Srpski, Beograd - Banja Luka, 1999., 241.

¹¹⁵ R. Lopez, *Rođenje Evrope*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., 108.

¹¹⁶ J-F. Noël, *Sveto Rimsko Carstvo*, Barbat, Zagreb, 1998., 10.

¹¹⁷ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, str. 1994., 204.

¹¹⁸ Eckhardt, *Das Ungarnbild in Europa*, 161.

¹¹⁹ E. Duffy, *Sveci i grešnici. Povijest papa*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1998., 127.

povijesnom su pozornicom defilirali pape i protupape. U momentu izbijanja šizme, francuski kralj je mogao radosno uzviknuti: "Sad sam ja papa."¹²⁰

Strasti su se toliko rasplamsale da su prerasle u stranačko pitanje, u suprotnost sličnu onoj između vjernika i nevjernika.¹²¹ Crkveni koncil u Pisi svrgao je 1409. pape Grgura XII. i Benedikta XIII., proglasio ih "*nepopravljivim raskolnicima i hereticima*", a na njihovo mjesto postavio Aleksandra V.¹²² Kada ga je odbio priznati za papu i zaprijetio mu svojim vojnim silama, Ivan XXIII. ekskomunicirao je napuljskog kralja Ladislava. Papa je proglasio križarski pohod protiv Napulja, a indulgencije su bile obećane svima koji bi pridonijeli, prema njihovim mogućnostima, ovom pothvatu. Posebni legat svečano je u Pragu proglasio papinske bule. Oružani konflikt ipak je izbjegnuto jer su se Papa i kralj izmirili¹²³, ali i ovaj slučaj pokazuje kako se lako pribjegavalo denuncijaciji političkih protivnika na vjerskoj osnovi i kako tanka je bila granica između pravovjerja i krivovjerja. Mnogi od srednjovjekovnih svetaca u to su se i sami uvjerali.

Davno prije nego su suradnjom pape Zaharija i franačkog vladara Pipina Malog (741.-768.) udareni temelji crkvenoj državi, iskoristio je franački kralj Klodovik obraćen na katolicizam 496. okolnost što su Vizigoti bili arijanci da protiv njih povede rat i potuče ih u bitki kod Vouillea 507. god.¹²⁴ Dvostrukim miropomazanjem (posvećenjem) Pipina Malog 751./54., njegovim uzdignućem za kralja Franaka i zamjenom merovinške dinastije karolinškom desila se strukturalna promjena u karakteru kraljevstva; od karizmatškog i osobnog ono postaje kršćanska služba.¹²⁵ Okruženjem Karla Velikog za cara u Rimu 800., sklopile su Katolička crkva i država nerazriješivi "brak" - "*udruženje na osnovu uzajamnih usluga*" - vladar se "*pretvara*

¹²⁰ P. Sete, *Epohe svjetske istorije*, Svjetlost, Sarajevo, 1963., 227.

¹²¹ J. Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Naprijed, Zagreb, 1991., 18.

¹²² H. Pirenne, *Povijest Evrope od seobe naroda do XVI. stoljeća*, Kultura, Zagreb, 1956., 298.

¹²³ F. Dvornik, *The Slavs in the European History and Civilization*, Rutgers University Press, New Brunswick - New Jersey, 1962., 193.-194.

¹²⁴ Pirenne, *Povijest Evrope*, 42.

¹²⁵ D. H. Miller, *Sacral Kingship, Biblical Kingship, and The Elevation of Pepin the Short*, in: *Religion, Culture and Society in the Early Middle Ages*. Studies in Honor of Richard E. Sullivan. (Edited by Thomas F. X. Noble and John J. Contreni), SMC XXIII, Medieval Institute Publications, Kalamazoo, Michigan, 1987., 131. Usp. A. Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*. Welten des Mittelalters, Piper, München-Zürich, 1990., 81.

u neku ruku u svećeničku osobu", a "vjera u državnu stvar"¹²⁶: "Tko sagriješi u crkvenom prostoru, griješi praktično i u državnom; dok opet politička opozicija nije daleko od crkvenog krivovjerja. Time grijeh, pokajanje i pokora postaju relevantnim pojmovima kako za crkveno, tako i za državno područje, jer i jedno i drugo žele obvezati savjest."¹²⁷ U duhu ovog "kanona" prisegnuo je češki kralj Juraj Pođebradski 1458. u krunidbenoj zakletvi njegov narod "odvratiti od zabuna, sekta i hereza", prema "obredu i kultu Svete Rimske Crkve voditi ga i nju ponovno uspostaviti."¹²⁸ Samo na osnovi ovog "genijalnog krivotvorenja povijesti"¹²⁹, moglo se dogoditi da njemački car Henrik IV. (1056.-1106.) u vrijeme spora za investituru papu Grgura VII. Hildebranda nazove "lažnim redovnikom", i pismo upućeno mu u Rim završi teatralnim riječima osude. Papa nije ostao dužan caru, i "vežući [ga] prokletstvom" njegove je podložnike 1076. oslobodio "zakletve vjernosti."¹³⁰

Zasnovan na rimskoj teoriji o univerzalnosti Carstva, spor između Istoka i Zapada rasplamsao se ranije. S Karlovim okrunjenjem došlo je do razdvajanja jednog historijskog iskustva i formiranja novog svijeta ideja koji je naišao na otpor bizantske vasseljene, personificirane u pravoslavnoj crkvi i univerzalnoj vlasti carskoj.¹³¹ Nasljednici carice Irine smatrali su Papu šizmatikom koji se otcijepio od carske crkve, a Karla uzurpatorom.¹³² Ništa čudno, jer su do konca VIII. st. Rim i papinstvo smatrali da pripadaju bizantskom carstvu, a bizantski ili grčki utjecaj na pravo, liturgiju, umjetnost i administraciju produžio se stoljećima.¹³³ Bizantski *basileus* Mihajlo III. nije se u IX. st. ustručavao kazati Nikoli I. da je latinski "barbarski i skitski jezik", a mu je Papa uzvratilo "kako postaje smiješan vladar koji se naziva rimskim, a ne razumije rimskog jezika."¹³⁴ O naraslim tenzijama između Istoka i Zapada govori i to

¹²⁶ Pirenne, *Povijest Evrope*, 49.-50. O okrunjenju Karla Velikog, M. Karamatić, *Karlo Veliki i Leon III. u Paderbornu 799. i krunidba u Rimu 800. godine*, *BILTEN franjevačke teologije Sarajevo*, God. XXVII., Broj 2., Sarajevo, 2000.

¹²⁷ H. G. Beck, *Tragovi Bizanta u Europi*, u: *Jukić*, 18., Sarajevo, 1988., 99.

¹²⁸ J. K. Hoensch, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1998., 82 -83.

¹²⁹ Beck, *Tragovi Bizanta u Europi*, 103.

¹³⁰ M. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Svjetlost, Sarajevo, 1980., 144.-145.

¹³¹ O podjelama u historiografiji: Karamatić, *Karlo Veliki i Leon III.*, 16., nap. 33.

¹³² B. Schimmelpfennig, *The Papacy*, Columbia University Press, New York, 1992., 92.-93.

¹³³ Schimmelpfennig, *The Papacy*, 76.-77.

¹³⁴ Lopez, *Rođenje Evrope*, 65.

što je većinu bizantskih careva od sedmog stoljeća Papa bezrezervno smatrao hereticima, tj. ikonklastima.¹³⁵ Kada su, prema Liutprandu iz Cremona, papinski izaslanici 968. u Carigrad donijeli pismo naslovljeno "caru Grka", u kojemu je Otona I. Papa spominjao kao "uzvišenog cara Rimljana", planuo je gnjev Bizantinaca:

*„Kakva drskost”, žeste se oni, “vaseljenskog cara Romeja, jedinog Nićifora, velikog avgusta, nazvati ‘carem Grka’, a tamo nekog varvarina, ‘carem Rimljana’. O nebesa! O zemljo! O more! Šta da radimo s ovim lopuzama i zlotvorima.”?*¹³⁶

Iz bizantske perspektive shvaćanja Rima, crkveno-politički razvoj Zapada smatran je zajedničkom pobunom rimskog biskupa i zapadnih barbarskih kraljeva. Carska princeza Ana Komnena ovu je ideju u XII. st. pretvorila u formulu: "Pošto je svjetovna vlast prenesena iz Rima ovdje u Carigrad i uz to Senat i cijela službenička hijerarhija, onda je samim tim prenesen ovdje, također, prvosvećenički redoslijed biskupskih stolica."¹³⁷ Obostrani antagonizmi zapečaćeni su slomom Bizanta u Četvrtom križarskom ratu.¹³⁸ Gospodar Atine, Othon de la Roche od Burgundije, protjerao je grčke biskupe i podupro novouspostavljene latinske nadbiskupije u Atini i Tebi. Većina crkava i manastira s njihovim imanjima pretvoreni su u katoličke.¹³⁹ Pokušaji novih vladara Carigrada da svojim pravoslavnim podanicima nametnu katoličko bogoslužje, neizbježno je otuđio stanovništvo.¹⁴⁰ Nakon početnog oklijevanja papa Inocent III. prihvatio je stravično osvajanje Carigrada 1204. od sudionika Četvrtog križarskog rata i osnivanje Latinskog carstva, iako je križarski rat bio do-

---

¹³⁵ J. V. A. Fine, JR., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, 1983., 117.

¹³⁶ D. Obolenski, *Vizantijski komonvelt*, Prosveta-Srpska književna zadruga, Beograd, 1991., 325. Uostalom, da bi apsurd bio potpun, potrebno je navesti iskaz samoga Liutpranda iz Cremona, inače biskupa rimske crkve, koji je o građanima svoje prijestolnice razmišljao ovako: "Mi, Langobardi, Sasi, Franci, Lotarinžani, Bavarci, Svevi i Burgundi, preziremo Rimljane tako da naše neprijatelje, kada ih želimo uvrijediti, nazivamo Rimljanima, jer to ime sadrži... sve poroke koji postoje." Lopez, *Rođenje Evrope*, 64 -65.

¹³⁷ E. Benz, *Duh i život Istočne Crkve*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., 156-157.

¹³⁸ J. V. A. Fine, JR., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, 1987., 60 - 65.

¹³⁹ Fine, *The Late Medieval Balkans*, 65.

¹⁴⁰ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 374.

---

pušten samo protiv neprijatelja vjere.¹⁴¹ Bizantski car lišen je vladarskih prerogativa u korist Pape, a tu novu situaciju jedan kanonist je objasnio ovim riječima: "Papa je iznad cara, jer je on sam po sebi istinski car."¹⁴² S druge strane, Carigrad nikad nije propuštao naglasiti teritorijalno, pravno i duhovno prvenstvo svoje Crkve.¹⁴³ U teoriji crkva je bila jedna, ali nakon V. st. to je ostao samo ideal. Svaka crkva išla je svojim vlastitim putem.¹⁴⁴ Grčka i latinska liturgija razlikovale su se jedna od druge u formi i sadržaju, s tim što je grčka bila kompleksnija. Zapadna crkva insistirala je na jednom obredu pjevanom jedino na latinskom, dok je Istočna crkva tolerirala mnoge jezike. Grčki svećenici nosili su brade, dok su ih latinski brijali. Grci su krštenja obavljali uranjanjem, Latini škropljenjem vodom. Ortodoksni kršćani molili su stojeći, katolici su klečali. Za pričešće koristili su ortodoksni kvasni kruh, katolici beskvasni.¹⁴⁵ U očima Papa koji stoluju isto tako u Avignonu kao i u Rimu, krivci za rasokol bili bi nitko drugi do pravoslavni Bizantinci pa ih nazivaju "hereticima", "šizmaticima", "nevjericima".¹⁴⁶

U samoj jezgri ovog sukoba stajali su koncepcijski nepomirljivo formulirani zahtjevi, zasnovani na historiji i kršćanstvu. Zahtjev istočnih careva da budu nasljednici rimskih careva bio je čisto historijski i zato nije imao ništa s kršćanstvom. Zahtjev papinstva, na drugoj strani, nije počivao i nije mogao počivati na historiji nego na ahistorijskom promišljanju primata Pape kroz posredovanje punomoći sv. Petra. Za istočnog cara historija je bila od primarnog značaja a kršćanstvo njezina oprema; za Papu je kršćanstvo bilo od primarnog značaja a historija mu je bila podređena.¹⁴⁷

Stoljetne "političke, vojne, crkvene i teološke suprotnosti između Istoka i Zapada" porodile su odgovarajuće stereotipne negativne slike, na objema stranama dosljedno njegovane: *bizantinizam* (u smislu: dvoličnost i spletkarenje), i *latinizam/latinluk* (u smislu: pretvrtljivost, podmuklost).¹⁴⁸ Tako je srpski car Dušan za kato-

¹⁴¹ Schimmelpfennig, *The Papacy*, 179.

¹⁴² Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, 6.

¹⁴³ H. G. Beck, Bizantska crkva: doba palamizma, u: *Velika povijest crkve*, III./2., Srednjovjekovna crkva, Drugi polusvezak: Od crkvenog zrelog srednjeg vijeka do predvečerja reformacije, (uređuje: Hubert Jedin), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., 578.

¹⁴⁴ F. B. Artz, *The Mind of the Middle Ages. An Historical Survey: AD 200.-1500.*, Second Edition, New York, 1954., 103.

¹⁴⁵ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 159.

¹⁴⁶ Pipoche, Louis le Grand de Hongrie et l' orthodoxie, 91.

¹⁴⁷ Ullmann, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, 110.-111.

¹⁴⁸ Džambo, *Maledicta Ethnica*, 107.

like u južnim dijelovima svoje države u zakoniku 1349. mogao reći da su "latinske hereze", i strogo zabraniti ženidbu pravoslavnih s "poluvjercima" tj. katolicima.¹⁴⁹ Još 1222. sv. Sava je prema pisanju redovnika Teodozija na saboru u Žiči pozvao sve "latinske heretike da se odreku svog 'zloglasnog krivovjerja'", a navodno je sastavio i obrednik za prijelaz na pravoslavlje.¹⁵⁰ Despot Stefan Lazarević je u Zakonu Novog Brda (čl. 20.) predviđao kazne za Latine koji bi nekoga preveli u svoju vjeru (globa i progonstvo), a za njihove svećenike tjelesnu kaznu (da mu se raspори nos). Za pisca "Povijesti o ubijanju Batija" koji je u prvoj polovici XV. st. živio na posjedima srpskog despota u Ugarskoj i za učenoga Vladislava Gramatika predstavljalo je katoličanstvo herezu.¹⁵¹

S druge, katoličke strane ove "bojišnice", naziv "paganin" za člana Istočne crkve u XV. st. nije bio nepoznat.¹⁵² Kako bi moglo biti drukčije, kad su i prije Četvrtog križarskog rata Zapadnjaci Bizantince smatrali "opakim kršćanima".¹⁵³ Vrijeme nije ublažilo antagonizme. Kada je nakon unije ostvarene u Firenzi 1439. kardinal Isidor, bivši moskovski mitropolit, u carigradskoj crkvi sv. Sofije 12. XII. 1452. pročitao svečanu objavu unije i služio unijatsku liturgiju uključivši ime Pape, to je tako uzrujalo puk da je podigao viku: "Bolje islam nego Papa." Uslijedio je ogorčeni i prkosni odgovor Latina: "Bolje islam nego šizma."¹⁵⁴ To prepucavanje moglo se često čuti i ranije, ali ovaj put je islam bio na glavnim vratima, spreman i sposoban da prihvati poziv.¹⁵⁵ Pred samu njegovu propast, turskofilska stremjenja u Carigradu bila su i inače jaka: od četiri ugledna filozofa koje je car Jovan VIII. Paleolog po-

¹⁴⁹ Citirano prema: Petrović, *Kršćani bosanske crkve*, 67. Usp. Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, 73.

¹⁵⁰ Citirano prema: Šanjek, *Bosansko-humski krstjani*, 72-73. Usp. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 263.

¹⁵¹ I. Božić, u: *Istorija srpskog naroda*, II., Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371.-1537.), Srpska književna zadruga, Beograd, 1982., 287. Usp. Spremić, *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, 532.-533.

¹⁵² Šidak, *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, 119. Usp. D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, Biblioteka Šta znam?, Plato-XX vek, Beograd-Zemun, 1999., 31.

¹⁵³ Usp. Lopez, *Rođenje Evrope*, 236.

¹⁵⁴ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453.*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961., 56.

¹⁵⁵ Stavrianos, *The Balkans since 1453.*, 56.; G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1969., 526.

veo na sabor u Firenzu 1439., trojica su bili orijentirani proturski.¹⁵⁶ Nakon osvajanja Carigrada 1453. dodijelio je sultan Mehmed II. Pravoslavnoj crkvi niz povlastica i osigurao njezin položaj. Ova tolerancija toliko daleko ispred suvremene prakse u zapadnom kršćanstvu, nije bila mladalački romantizam već prosvijećeno državništvo. Ispunjavajući religiozne potrebe svojih nemuslimanskih podanika ovjekovječio je on rascjep između zapadnog i istočnog kršćanstva, i osigurao sebi stabilnu zaštitnicu potrebnu za daljnja osvajanja koja je planirao. Carigrad i Grčka zauzeli su sada mjesto Jeruzalema i Svete Zemlje kao objekti planiranih križarskih ratova.¹⁵⁷ Godine 1466. - u pismu upućenom sultanu Mehmedu II. Osvajaču - priznao mu je Georgije Trapezuntski titulu "cara Romeja", jer "legalno drži presto carstva."¹⁵⁸ Carsko nasljeđe potvrdilo se i u tome što je još sultan Bajazit naslijedio iste protivnike koje je imao Bizant: Franke katolike.¹⁵⁹ Pisci Latinske crkve tvrdili su u XVI. i XVII. st. da je podjarmljivanje grčkih kršćana otomanskom ropstvu bilo božija kazna zaslužena jednako kao rasap Židova.¹⁶⁰

Ugarski kralj Karlo Robert (1309.-1342.) zadržao je trećinu papinske desetine za planirane vojne pohode protiv susjednih naroda "polupagana" - Vlaha, Rutena i Srba.¹⁶¹ Njegov nasljednik, kralj Ludovik I., spremao se početkom 1356. za rat protiv "raškog kraljevstva" koje je nekad pripadalo njegovim precima a sada ga drže "buntovni shizmatici".¹⁶² U proljeće 1377. izvojevao je on značajnu pobjedu nad "turčinom Muratom i paganskim bugarskim kraljem" (Šišmanom), i o njoj 20. VI. informirao svoje saveznike, talijansku obitelj Carrara.¹⁶³ Kada ih je 26. IV. 1388. spominjao sa Rašanima (Srbima), imenovao je Sigismund Bosance "paganima i šizmaticima."¹⁶⁴ Opisujući nakon smrti Pipa Spana 1427. njegove zasluge u obrani granica

¹⁵⁶ Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, 66.

¹⁵⁷ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, 60.; Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, 68.-69. O sistemu *mileta*: Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, 19.-22.

¹⁵⁸ Citirano prema: Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, 17.

¹⁵⁹ Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, 32.

¹⁶⁰ Artz, *The Mind of the Middle Ages*, 103. Usp. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, 66.

¹⁶¹ Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, 414 - 415.

¹⁶² Citirano prema: N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990., 366.

¹⁶³ Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, 404.-405.

¹⁶⁴ "ac plerisque innumeris paganis et Schismaticis Boznensibus et Rasciensibus." Fejér, *Codex diplomaticus*, X/1., 417.

Ugarske, izjednačavala je kraljevska kancelarija Turke sa ostalim šizmatičkim narodima, posebno Srbima.¹⁶⁵ Koncem XV. st. kada se u Ugarskoj zaoštrilo pitanje ubiranja crkvene desetine od doseljenih Srba praćeno vjerskom netrpeljivošću, uputio je kalocski nadbiskup Petar despotu Đorđu Brankoviću sljedeću poruku: "Jer Bog je ovu državu stvorio hrišćanskom a ne šizmatičkom i svakako nije u vašoj vlasti da je učinite srpskom. Hrišćanski narod u hrišćanskoj državi pod hrišćanskim vladarem treba da živi po hrišćanskom zakonu i hrišćanskom obredu."¹⁶⁶ Bilo je i trezvenih pojedinaca poput Alviza Crijevića Tuberona koji su se znali izdići iznad ovih konfesionalnih strasti. "Katolici i pravoslavni", pisao je "nazivaju jedni druge bezbožnicima, zločincima i shizmaticima. Nepoznato mi je takvo ludilo. Vera im je u osnovi ista, pa da se završi ta prepirka oko reči."¹⁶⁷ A papinske prepirke s Carigradom započele su preko taksi, i kulminirale u kontroverzi nad vršenjem bogoslužja.¹⁶⁸ Tako se moglo dogoditi da pregovori o crkvenoj uniji između Ludovika I. i bizantskog cara Jovana Paleologa (1356.-1366.) propadnu zbog teološke nefleksibilnosti ugarskog kralja.¹⁶⁹ Kada je u proljeće 1365. Ludovik I. zaratio u Bugarskoj protiv vidinskoga cara Ivana Stracimira optužio ga je da podržava bogumile. Njegov pohod na Vidin, međutim, imao je gospodarski a ne vjerski poticaj nastojeći zajamčiti svojim trgovcima slobodu i sigurnost razmjene s genoveškim i mletačkim trgovačkim ispostavama na zapadnom primorju Crnog mora, točnije na ušću Dunava. Zato je masovno prekrštavanje vidinskoga stanovništva bilo sastavni dio politike teritorijalne prevlasti Ugarske; Ludovik se preobraćanjem nadao konačno učvrstiti svoju premoć na Donjem Dunavu.¹⁷⁰

5. Globalne tenzije u lokalnoj odori: svi su heretici, svi su pravovjerni.

Kada se 8. IV. 1370. papa Urban V. obraćao ugarskom kralju Ludoviku I., kraljici Elizabeti i bosanskom banu Tvrtku I., svijet se već odavno bio srodio sa svim svo-

---

¹⁶⁵ E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000.-1437.)*, *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 187., (Edited by F. Mucsi), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986., 136.

¹⁶⁶ Citirano prema: Ćirković, u: *Istorija srpskog naroda*, II., 443.

¹⁶⁷ Citirano prema: Božić, u: *Istorija srpskog naroda*, II., 288.

¹⁶⁸ Shimmelpfennig, *The Papacy*, 77.

¹⁶⁹ Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000.-1437.)*, 132.

¹⁷⁰ Pipoche, *Louis le Grand de Hongrie et l'orthodoxie*, 94., 95.

---

jim kontraverzama, koje su izraz našle i u tadašnjem vokabularu. Od ugarskog kralja i kraljice tražio je Papa da kćerku Grgura, sina pokojnog hrvatsko-dalmatinskog hercega Pavla, koju je uz obvezu da se brine o njoj i da je u zreloom dobu uz pristanak roditelja uda za prikladnog muža na svoj dvor primio bosanski ban, vrata roditeljima ili je prime na svoj dvor, jer je obaviješten da je bez roditeljske privole Tvrtko namjerava udati za sina *šizmatičkog* raškog kralja. Za dušu rečene djevojke bilo bi to *pogibeljno*, za njezine roditelje *nepravda* a za kršćansku vjeru *sramota*.¹⁷¹ Pismo sličnog sadržaja istog dana uputio je Papa banu Tvrtku strogo mu zabranivši da djevojku uda za nekog *heretika*, *nevjernika* ili *šizmatika* izvan poslušnosti presvete Rimske crkve („extra obedientiam sacrosancte Romane ecclesie”), ali i za nekog pravovjernog bez privole njezinih roditelja.¹⁷²

To su samo neki u nedoglednoj koloni primjera konfesionalne retorike, koja odzvanja europskim srednjovjekovljem, ne štedeći ni same svece. Anateme i ekskomunikacije prateće su pojave ovih duhovnih oluja, koje se međutim stišavaju isto onako naglo kao što su i započele. I “naši” su se na izgled nepomirljivi suparnici - nakon što se 28. I. 1077. car Henrik IV. teatralno pokajao u Canossi - ubrzo izmirili. Ostale su tek riječi da svjedoče o epizodi ovih “svetih” raskola, u kojima su se, braneći svoje ovozemaljske interese, sve strane pozivale na Boga. Napraviti njihov bar i sumaran popis, posao je koji bi zahtijevao poduži angažman.

Prema ovom stereotipnom *polit-teološkom* obrascu koji nije poznavao alternativu, denuncirani su politički protivnici i objavljivano njihovo izopćenje iz zajednice pravovjernih. Iz višespratne galerije primjera “naslikanih” istom “tehnikom” na istom “štafelaju”, vrijedno je pomsjetiti na ratni sukob između Dubrovnik i Radoslava Pavlovića, koji je ovog bosanskog velmožu preko noći promovirao u “*opakog patarena, biča katoličke vjere*”, kako su ga u pismu od 11. V. 1430. Dubrovčani predstavili ugarskom kralju Sigismundu.¹⁷³ Naravno, i prije i poslije ovog sukoba njegovali su katolički Dubrovčani s “*opakim patarenom, bičem katoličke vjere*” prisne odnose, diktirane obostranim interesima i susjedskim položajem. Isti je slučaj s hercegom Stjepanom Vukčićem kojeg su u vrijeme rata (1451.-1454.) ugarskom gubernatoru Hunjadiju Dubrovčani opisali kao “*patarena i neprijatelja Boga i kru-*

¹⁷¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XIV. (1367.-1373.), Zagreb, 1916., 249.

¹⁷² Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XIV., 249 - 250.

¹⁷³ Perojević, u: *Povijest BiH*, I., 477.; Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, 341.

ne ugarske.”¹⁷⁴ Na sličan način Kosaču je trebao predstaviti Papi dubrovački poslanik kojemu je uputstvo napravljeno 11. IX. 1452., tj. kao “*nevjernog patarena i heretika, neprijatelja i progonitelja vjere katoličke.*”¹⁷⁵ Nakon što je između hercega i Dubrovčana uspostavljen mir, popucale veze su obnovljene a ratni vokabular je utihnulo.¹⁷⁶ Riječi kao oružje i različita konfesionalna “vremena”: varijacije na neiscrpnu temu.

Ovu vrstu etiketiranja nisu Dubrovčani primjenjivali na članove hijerarhije Crkve bosanske. Prvi i posljednji put - u pismu upućenom crkvenom koncilu u Basel 1433. - označili su oni pripadnike njezine hijerarhije hereticima¹⁷⁷, sigurno i zato što je takav rječnik godio ušima crkvenih otaca. U govoru održanom u dubrovačkoj katedrali 20. I. 1438. povodom pogreba Sigismunda Luksemburškog, spomenuo je Filip de Diversis samo Češku koja je “nekoć bila ukaljana bezbožnom ljagom krivovjerja”, a koju je kralj “naposljetku u starosti čudesno priveo katoličkoj vjeri i poslušnosti Svetoj rimskoj crkvi.”¹⁷⁸ I to pokazuje – kako misli Steven Runciman – “da je položaj srednjovjekovne Bosne političke naravi a ne vjerske”, i da Bosna preko svoje šizmatičke crkve sudjeluje “u jednoj od velikih religija Evrope.”¹⁷⁹

Poslije stišavanja animoziteta bosanski su “šizmatici”, “nevjernici”, “bezbožni patareni”, “protivnici”, “buntovnici i nevjerni”, “nevjernici križa Kristova”, “progonitelji kršćana”, “pagani”, nastavljali uhodane veze sa Ugarskom. Kad bi se prijeteći oblaci na političkom “nebu” razišli, kad bi se razvedrilo a mačevi bili vraćeni u korice, pergamene s ideološkim vokabularom prekrivali bi prašina i zaborav, a mjesto bi dobivala zajednička slavlja na viteškim turnirima, dinastičke kombinacije i diplomacija. Na izborano lice historije vratio bi se osmjeh, a život u svojem snošljivom

¹⁷⁴ Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, 495.

¹⁷⁵ Dinić, 1967., 207.

¹⁷⁶ Usp. Fine, *The Bosnian Church*, 317.

¹⁷⁷ Fine, *The Bosnian Church*, 248.-249.

¹⁷⁸ F. De Diversis, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta.* (Urednik izdanja: Z. J.-Römer. Transkripcija: Z. Pešorda, G. Ravančić, V. Turk. Prijevod: Z. Blažević, Z. J.-Römer, B. Nikšić, V. Rezar), HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2001., 59.

¹⁷⁹ Citirano prema: R. Martins, Odnos srednjovjekovne Bosne prema Evropi i odrazi kasne antike, u: *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi simpozija povodom 9. stoljeća spominjanja bosanske biskupije /1089.-1989./*, Studia Vrhbosnensia – 4, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1991., 121.

izdanju došao bi do daha. Tako je, poput klackalice, garnirana sočnom konfesionalno-političkom "psovkom", funkcionirala srednjovjekovna shema "prijatelj-neprijatelj".¹⁸⁰ Ugarsko bosanski odnosi ne mogu se ni izbliza usporediti s onim što se događalo u Litvaniji čiji kralj Mindaugas je nakon krštenja 1251. primio krunu od pape Inocenta IV. Međutim, teritorijalne aspiracije njemačkih vitezova iz Livonije doprinijele su oživljavanju paganstva, tako da je borba Litvanaca protiv Livonskoga a kasnije i Teutonskog reda rezultirala permanentnim neprijateljskim držanjem prema Rimu.¹⁸¹ Ugarsko-bosanski problem bio je strukturalno drukčiji. Ovdje se postojanje jedne kršćanske Crkve, istina s one strane legaliteta, koristilo kao osnova za ideološke diskvalifikacije. Ugarska protiv Bosne nikad nije primijenila onu vrstu mjera što ih je – pozivajući u pomoć Teutonski viteški red 1211. – kralj Andrija II. primijenio u borbi protiv pagana.¹⁸² Cilj ugarskih vojnih intervencija u Bosni nije, kao u Istočnoj Europi, bio preobraćenje protivnika. Oni su, naime, već odavno – nije beznačajno istaknuti: prije Madžara – postali kršćanima. I nakon što je kao prvi ugarski vladar primio kršćanstvo, nastavio je Geza (972.-997.) prinositi žrtve paganskim božanstvima kao i kršćanskome Bogu.¹⁸³ Kristijanizacija, naime, nije predstavljala jedan događaj, nego mukotrpnu transformaciju paganskih u kršćanske predodžbe. Osvrnemo li se samo malo oko sebe, vidjet ćemo da taj proces traje i dan danas.

Stvarni razmjeri paradoksa na relaciji Bosna-Ugarska očituju se 1404./05. kada Sigismund, kako smo vidjeli, u jeku vojne kampanje nije škrtario s konfesionalno-ideološkim etiketiranjem Bosanaca i to u trenutku kada se borio da pruži pomoć kralju Stjepanu Ostoji koji ga je priznavao gospodarom, ali je istovremeno štitio Crkvu bosansku i, kako izgleda, bio s njom bliži nego ijedan vladar prije ili poslije njega.¹⁸⁴ Što je mnogo važnije: upravo u to vrijeme, 6. IV. 1404., izdao je Sigismund sa svojim baronima u Požunu glasoviti Dekret kojim je za duži vremenski period praktički uspostavio nezavisnost Ugarske Crkve od Rima, podredivši je (1404.-1407)

---

¹⁸⁰ Usp. Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 21.-22. Kako je ovaj model "božanskih istina", vremenom mijenjajući samo ruho, funkcionirao u bivšem Sovjetskom Savezu u formi „političkog pravoslavlja“, vidi instruktivna zapažanja: Beck, Tragovi Bizanta u Europi, 100.-104.

¹⁸¹ O. Halecki, *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, The Ronald Press Company, New York, 1952., 80 - 82.

¹⁸² Usp. R. Barber, *The Knight and Chivalry*. Revised edition, The Boydell Press, Woodbridge, 1995., 298.-299.

¹⁸³ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 143.

¹⁸⁴ Fine, *The Bosnian Church*, 225., 230.

preko osnaženog patronatskog prava u potpunosti državi.¹⁸⁵ Dakle, formalno i praktički, našle su se Ugarska i Bosna početkom XV. st. u identičnom položaju kada je u pitanju podložnost Rimu, ali to Sigismundu nije smetalo da pojača ideološki pritisak na Bosance. "U krajeve nevjernih bosanskih šizmatika" tada je prebjegao egerški biskup Toma pridruživši se pobuni protiv kralja Sigismunda i napadu na vlastitu biskupiju. To što je katolički biskup zatražio pribježište u Bosni radije nego u nekom drugom mjestu poput Napulja pokazuje da on Bosnu nije smatrao zemljom nastanjenom poglavito opakim hereticima; sam dokument Bosance naziva šizmaticima.¹⁸⁶ Tko zna na koji način, našao je biskup Egera Thomas Ludányi utočište u Poljskoj, odakle se vratio 1422. kada je ponovno bio postavljen za biskupa u svojoj biskupiji.¹⁸⁷ Bilo kako bilo, nakon bitke u Lašvi 1415. kada je otvorena nova stranica u ugarsko-bosanskim odnosima - točnije: kada je završen period vojnih konfrontacija - s ugarske strane prema Bosni više neće biti odapinjane verbalne strijele ideološko-konfesionalne provenijencije. U vrijeme kada nakon prelaska kralja Stjepana Tomaša (1443.-1461.) na katoličanstvo Crkva bosanska počne rapidno gubiti pozicije, taj će rječnik oživjeti Rimski kurija.¹⁸⁸

Etno-konfesionalno-blokovska podjela svijeta obilježila je dva glavna prostora - kršćanski Istok i Zapad - unutar njih pak, ocrtao su se brojni pod-prostori. Vjera u jednoga Boga nije se mogla pretočiti u sistem političke subordinacije rukovođen iz jednog centra. Previše je bilo onih koji su vjerovali da je vlast na Zemlji Bog povjerio upravo njima. Kao ni riba bez vode, vlast nije mogla postojati bez ideologije.¹⁸⁹

6. Etnizacija i teritorijalizacija kršćanstva na osnovi političko-religijskog identiteta

Srednjovjekovna terminologija i inače je signirana "dualistički": kao što su prema grčkom uzoru svijet izvan limesa koji nije govorio *latinski* Rimljani označavali

---

¹⁸⁵ Bard, *The Break of 1404. Between the Hungarian Church and Rome*, 59.-61. i dalje.

¹⁸⁶ Fine, *The Bosnian Church*, 232.; Thallóczy, *Studien zur Geschichte*, 349.

¹⁸⁷ P. Engel, *The Realm of St. Stephen*, 210.-211.

¹⁸⁸ Usp. Fine, *The Bosnian Church*, 307.-310. i dalje.

¹⁸⁹ H. G. Beck, *Vizantijski milenijum*, CLIO - Glas Srpski, Beograd-Banja Luka, Beograd-Banja Luka, 1998., 96. i dalje.

*barbarskim*¹⁹⁰, tako je narode s druge strane međašnog kamena vlastitih kanona kršćanstvo obilježavalo *paganskim*. Kao *pagani* sloveli su Turci za Dubrovčane¹⁹¹, za bosanskog kralja Stjepana Dabišu¹⁹² i ugarskog kralja Sigismunda.¹⁹³ U ovim okolnostima, kada su bili ugroženi od zajedničkog vanjskog neprijatelja, uz to neprijatelja druge vjere, svi su oni na bazi kršćanske solidarnosti koristili istu terminologiju. Osim Turaka, *paganima* je Sigismund nazivao Pečenege i Tatare¹⁹⁴, a uz Turke ovaj epitet je 6. I. 1401. prišivao Bosancima.¹⁹⁵ Ova vrsta vjerskog animoziteta prema Turcima svoj trajni refleks je našla u govoru Filipa De Diversis održanom u dubrovačkoj katedrali 20. I. 1438. povodom pogreba Sigismunda Luksemburškog, zatim u besjedi održanoj također u Dubrovniku 26. II. 1438. u slavu kralja Alberta, te u govoru od 7. XII. 1439. prigodom njegove smrti.¹⁹⁶

Kancelarija ugarskog kralja označavala je Turke početkom XV. st. "*barbarima*" i "*neprijateljima Križa*", dok je turskog sultana Murata Tvrtko I. Kotromanić 1. VIII. 1389. nazvao "*oholim sinom i slugom sotone, podlim neprijateljem Kristova*

¹⁹⁰ Džambo, *Maledicta Ethnica*, 101.-102. Oko 830. godine gorko je pisao Einhard, ponosni prijatelj i biograf cara Karla Velikog, da je bio *barbarin* nevješt rimskome jeziku. Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 23. O više nego zanimljivoj evoluciji ovog termina starogrčkog porijekla, koji je do danas zadržao tri glavna značenja (etnografsko, političko i etičko): Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 20.-31.

¹⁹¹ "Et similemente li turchi che sono pagani..." Državni Arhiv u Dubrovniku, *Lettere e commissioni di Levante*, V., fol. 7., 16. III. 1410.; "... hode naši *po Turcih' i po inih' poganeh.*" Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/I., Beograd - Sremski Karlovci, 1929., 442 (16. V. 1412.)

¹⁹² "... i gledahomo našima očima, gdi naši virni polivahu svoje svitlo oružje kr' vjo turačkom' od' udorac' mačnih' kripkie jih' desnice, ne štedeće se nam' poslužiti, a svoje mišice nasladiti v' *pogan'skoi kr'vi.*" Iz povelje od 15. IV. 1392. Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, I. (1100.-1499.), JAZU, Zagreb, 1898., 96.-97.

¹⁹³ Šišić, *Nekoliko isprava*, 248. (15. IV. 1405.)

¹⁹⁴ Šišić, *Nekoliko isprava*, str. 248. (15. IV. 1405.)

¹⁹⁵ "... contra dictorum *paganorum et specialiter Boznensium.*" Šišić, *Nekoliko isprava*, 133. Turke i Bosance koji su provalili na područje njegove opatije, opat topličkoga samostana Ivan nazvao je 30. XI. 1402. "*najokrutnijim paganima.*" A. Lukinović, *Povijesni spomenici zagrebačke biskupije V. (1395.-1420.)*, Kršćanska sadašnjost - Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1992., 173.; "... super modo liberandi et redimendi alios fratres et amicos nostros *per paganos et Turcos infideles.*" G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/8. (1382.-1437.), Budae, 1844., 565. (3. IX. 1416.)

¹⁹⁶ F. De Diversis, *Govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, 57 - 59., 63., 123., 131., 137., 139., 143., 145., 149., 153.

imena i čitavog ljudskog roda, a posebno kršćana i pravovjerja.¹⁹⁷ Sličnim atributima počastio je Sigismund 5. XI. 1403. sultana Bajazita: "... najstrašniji neprijatelj i progonitelj križa Kristova, čak i cijele prave vjere, Bajazit, vladar Turaka, glavni protivnik našeg Veličanstva."¹⁹⁸ Anonimni opat samostana Saint-Denisa nazvao je 1395. Turke "barbarima".¹⁹⁹ Ugarski kralj Matijaš Korvin je od početka svoje vladavine više puta uvjeravo Kuriju da je također i u njegovim očima "Turčin naš vječni neprijatelj" i obećao da će "sve brige, napore, odlučnost i mudrost... prije svega dobru kršćanske vjere" posvetiti.²⁰⁰ Još 1453. kada su Turci osvojili Carigrad, pisao je humanistički Papa Pijo II. da su Turci sasvim divlji ljudi, neprijatelji svake uglađenosti i obrazovanja, da su došli iz središta barbarstva skitske zemlje, da nemaju nikakvu antičku historiju, da su vršili svakakav blud, da su žderali sve odvratno, te da nisu imali pojma o vinu, žitaricama i soli. Ovakvu sliku barbarstva mogli su propovijedati samo onim ljudima, koji nikad nisu vidjeli Seldžuke, Mongole ili Turke; zato se internacionala mržnje brzo raspala, kada su se na Bliskom istoku ukorijenili križari. Trgovci na velike udaljenosti italijanskih pomorskih gradova otkrili su u muslimanima Bliskog istoka i u Mongolima Dalekog istoka trgovačke partnere visoke materijalne kulture; da njihove religije, islam i budizam, nisu bile primitivne uočili su franjevački misionari u Aziji.²⁰¹ U odnosima između kršćanske Europe i Osmanskoga carstva, bitka kod Nikopolja 1396. može se smatrati prekretnicom. Jednim udarcem uništila je ona vjeru i nadu i uvela proces koji je trajao stoljećima, a koji je usadio "turski strah" u europsku opću svijest. S obzirom na razloge koji su pokrenuli tu bitku i na njezinu moć djelovanja ona je bez sumnje bila trenutak od kojeg je – i to nije reducirano samo na opasnost koja je od toga proizlazila – Tursko carstvo u Europi dobilo jednu drugu stvarno eminentnu vrijednost.²⁰²

¹⁹⁷ M Brković, Uloga bosanskog kralja Tvrtka I. u zbivanjima prije, u vrijeme i nakon Kosovske bitke 1389. godine, *Croatia Christiana Periodica*, 23., Zagreb, 1989., 7.; Smičiklas, *Codex diplomaticus*, XVII., 212.

¹⁹⁸ Šišić, *Nekoliko isprava*, 231., 302., (20. IV. 1408.)

¹⁹⁹ M. Dinić, Hronika Sent-Deniskog kaluđera kao izvor za bojeve na Kosovu i Rovinama, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, XVII./1., Beograd, 1937., 53., 54. U XVI. st. kada je na Zapadu probuđeno ogromno zanimanje za Osmansko Carstvo, etnički pojam "Turci" sagledava se mnogo preciznije nego ranije - primjerice "Turčin po rođenju"; "Turčin po profesiji"; Polić Bobić, *Među križom i polumjesecom*, 28 - 29. i dalje.

²⁰⁰ Hoensch, *Matthias Corvinus*, 77.

²⁰¹ Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 25.

²⁰² G. Hazai, Türkenbild und Christenbild durch die Jahrhunderte, in: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33./2.-4., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987., 169.

U svim ovim i prije navedenim slučajevima, iza krupnih riječi i teških diskvalifikacija, krije se specifični *model identifikacije i diferencijacije*, duboko usidren u konfesionalnom shvaćanju svijeta, koji je zajedno s evolucijom kršćanstva prošao svoj dugi razvojni put. U vremenu o kojem je riječ na red je došla faza "*etnizacije*" i "*teritorijalizacije*" kršćanstva, nasuprot težnjama otjelovljenim u iskazu pape Inocenta III.: "*Sva kraljevstva u kojima se poštuju kršćansko ime, vide u Rimskoj crkvi svoju majku.*"²⁰³ Bio je to program pobjedonosne Crkve, netolerantne poput apsolutne države. Državna religija suzbila je nacionalizam, Crkva je nastojala postići jedinstvo i centralizaciju.²⁰⁴

U kasnom srednjem vijeku – procesom sekularizacije – pojam lojalnosti prenesen je sa Crkve na političke entitete, tj. na *krunu i domovinu*, našavši svoj izraz u domoljubnim proklamacijama, poput one izrečene više puta na usta savjetnika francuske krune Williama Nogareta, da je on poput svakog spreman braniti zajedno sa katoličkom vjerom i jedinstvom Crkve "njegova kralja i njegovu domovinu, francusko kraljevstvo." Bio je to u svakom stoljeću idealan moto za opravdanje svakog rata u obliku koji sebe drži pravičnim. Borba za političko tijelo Francuske istovremeno je značila boriti se za uzrok pravednosti predstavljen svetim kraljem. Drugim riječima, smrt na bojnopolju za političko *mistično tijelo* na čelu sa kraljem koji je bio svetac, i zato branitelj pravde, postala je službeno "mučeništvo". *Mistično tijelo domovine* bilo je postavljeno iznad, nasuprot *mističnog tijela crkve*. Pravnici su tvrdili da je čovjek koji vodi rat za zajedničko dobro kraljevstva, također najvrijedniji čovjek krune i kraljevske vlasti.²⁰⁵ Na povijesnu pozornicu isplivale su nacionalne države sa njihovim "svetim egoizmima."²⁰⁶

Ovaj proces - pokazuju to i naši izvori - obilježen je bio dubokom dihotomijom: dok su bosanske konfesionalne okolnosti praćene političkim aspiracijama kralja Sigismunda na bosansku krunu otvarale prostor za ideološke diskvalifikacije - za široki repertoar pogrđnih izraza - ugarski vladari i bosanski kraljevi Stjepan Tvrtko I. i Stjepan Dabiša kao kršćanski vladari u Turcima su identificirali neprijatelje kr-

---

²⁰³ R. Bartlett, *Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt. Eroberungen, Kolonisierungen und kultureller Wandel von 950. bis 1350.*, Kindler Verlag, München, 1996., 304.

²⁰⁴ K. Bosl, *Europa im Mittelalter. Weltgeschichte eines Jahrtausends*, Gondrom, Bindlach, 1970., 41.

²⁰⁵ E. H. Kantorowicz, *The two king's bodies. A study in mediaeval political theology*. (With a new preface by William Chester Jordan), Princeton University Press, Princeton, New Jersey., 1997., 250.-251., 256., 258., 260.

²⁰⁶ A. Papo – G. N. Papo, *Storia e cultura dell' Ungheria. Dalla preistoria del bacino carpato-danubiano all' Ungheria dei giorni nostri*, Rubbettino Editore, 2000., 205.

šćanstva i opasnost za opstanak društvenog poretka. Poslije bitke na Kosovu 1389. Tvrtko I. je u Firenzi bio proglašen spasiteljem kršćanstva.²⁰⁷ Rukovodeći se - kako u srpnju 1464. kaže - dužnošću "prema vjeri i domovini", tražio je ugarski kralj Matijaš Korvin pomoć od pape Pija II. u borbi protiv Turaka.²⁰⁸ Dokazujući svibnja 1465. pred papom u Rimu odanost ugarskih kraljeva katoličanstvu, njegov se poslanik biskup Ivan Česmički pozivao na kontinuitet od Atila koji je kao paganin na molbu pape Lava poštedio Rim, do Ivana Hunjadija koji je svojom hrabrošću spasio kršćanstvo.²⁰⁹ Kako je tokom zadnje decenije XV. i tokom prve četvrtine XVI. st. opasnost od Turaka na južnim granicama Ugarske rasla svake godine, značaj Blažene Djevice Marije kao zaštitnice Mađara od vanjskog napada, posebno "paganskih" Turaka, postao je jači nego ikad ranije.²¹⁰

Ova *etničko-teritorijalna* dimenzija kršćanstva sa suprotstavljenim političko-konfesionalnim identitetima najizrazitije se ispoljavala u ugarsko-bosanskim relacijama. Najjasnije postalo je teritorijalno značenje pojma kada je on služio tome da opiše područje koje se proširilo na račun druge, tuđe teritorije.²¹¹ Opisujući sudjelovanje bana Ivana Morovića u ekspediciji na Bosnu 1415., isticao je Sigismund 4. VII. 1427. da on na to "nije bio pozvan niti prisiljen, nego (da je to učinio) radi uzdignuća njegove kraljevske časti, dapače zbog zaštite i obrane čitave prave vjere."²¹² Zbog "obrane katoličke vjere i naših kraljevina"²¹³ u ovom je pohodu sudjelovao usorski vojvoda Ivan Gorjanski. I Ladislav Tököcs je - kazuje Sigismund u Avignonu 7. I. 1416. - između ostalih ugarskih barona, prvaka, vitezova i podanika, "za obranu kršćanske vjere naroda i našeg ugarskog kraljevstva" s bezbožnim Turcima u Bosni zapodjenuo najoštriji boj i tu poginuo.²¹⁴ Papa koji je poslije smrti Ivana Hunja-

²⁰⁷ Fine, *The Bosnian Church*, 198.

²⁰⁸ V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, IV., Matica hrvatska, Zagreb, 1973., 68.; L. Thallóczy - S. Horváth, *Jajcza története 1450.-1527.*, Monumenta Hungariae Historica, Bd. 1/40, Budapest, 1915., 23.

²⁰⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, IV., 77.

²¹⁰ L. Domonkos, *Mariology and Vernacular Literature in Late Medieval Hungary*, in: *Hungarian Studies*, Vol. 2., 1986., 227.

²¹¹ Usp. Bartlett, *Die Geburt Europas*, str. 306.; Bosl, *Die Gesellschaft im Aufbruch*, 204.

²¹² "predictum regnum nostrum Bosniae hostiliter subintrando invaserant... non invitus, nec compulsus, sed pro nostri regii honoris exaltatione... imo totius orthodoxae fidei tutela et defensione." Fejér, *Codex diplomaticus*, X./6., 888.

²¹³ "...in defensionem fidei catholicae et regnorum nostrorum." Fejér, *Codex diplomaticus*, X./6., 862. (11. XI. 1427.)

²¹⁴ Nagy, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, VI., 392.

dija 11. VIII. 1456. služio posmrtnu misu, počastio je ovog glasovitog borca protiv Osmanlija nadimkom "branitelj kršćanske vjere." (Christiane fidei defensor).²¹⁵ Župan požeške županije u vjerskoj je šarolikosti Srema 25. II. 1437. prepoznao Rašane i Bosance koji u većini žive izmiješani s kršćanima, dok su "neki gradovi i sela više godina bili zaraženi sektama bosanskih heretika i husita i njih je kao heretike, po papinu nalogu, fra Jakov iskorijenio i priveo vjeri rimske crkve."²¹⁶

Opći pojam "kršćanstvo", provocirao je suprotni pojam: "paganstvo". Cijeli svijet se ukazivao kao arena za sudar silnih religioznih i teritorijalnih vlasti.²¹⁷ Nastojeći motivirati naseljavanje istočnih oblasti, znameniti proglas biskupa i vladara Saksonije objavljen 1108. kaže da su "pagani najgori ljudi" ali da je "njihova zemlja najbolja", te da Saksonci, Franci, Lotarinžani i Flamanci "mogu spasiti svoje duše" ako je zaposjednu.²¹⁸ Dva predstavnika Poljske Stanisław Skalbmierze i Paweł Włodkowic branili su na crkvenom saboru u Konstanzu (1414.-1418.) poljskog kralja protiv teutonskih kleveta formulirajući teoriju pravednog rata, prezentirajući teze da opovrgnu argumente Reda za nasilnu konverziju pagana.²¹⁹ U temelju sukoba - posebno od misije slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda - stajale su dvije međusobno povezane teme: *liturgijska jedinstvenost i crkveni autoritet*. Istrajavanje na ovom crkveno-političkom kanonu na jednoj, i njegovo povremeno dovođenje u pitanje na drugoj strani, odredilo je povijest srednjovjekovne Europe. "To ideološko iskrenje objedinjuje rimski zakon, kršćanski osjećaj i 'nacionalno' iskušenje."²²⁰ To se onda u vidu političke akcije i postizanja ratnog cilja pretakalo u kršćanski ratnički etos. Bila je to povijest sporoga ritma, koja je dubinske naslage mentaliteta sedimentiranog stoljećima dodirivala tek površinski, zaodijevala u nove forme i istovremeno uvodila u nove norme. Među samim paganima unutarnja opozicija primanju kršćan-

²¹⁵ Hoensch, *Matthias Corvinus*, 42.

²¹⁶ Ćirković, u: *Istorija srpskog naroda*, II., 319.; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 159., br. 754.

²¹⁷ Bartlett, *Die Geburt Europas*, 307.

²¹⁸ M. Rady, *The German Settlement in Central and Eastern Europe during the High Middle Ages*, in: *The German Lands and Eastern Europe. Essays on the History of their Social, Cultural and Political Relations*. (Edited by R. Bartlett and K. Schönwälder), School of Slavonic and East European Studies University of London, Macmillan Press LTD – St. Martin Press, INC, London, 1999., 26.

²¹⁹ H. Samsonowicz, *Polisch politics and society under the Jagiellonian monarchy*, in: *A Republic of Nobles*, *Studies in Polish History to 1864.*, (Edited and translated by J. K. Fedorowicz. Co-editors M. Bogucka - H. Samsonowicz), Cambridge University Press, Cambridge-London - New York - New Rochelle - Melbourne - Sydney, 1982., 56.

²²⁰ Noël, *Sveto Rimsko Carstvo*, 8.

stva mogla je biti strašna. To je posebno bilo istinito s obzirom na Bugare i Mađare, među kojima je ratnički etos stepe ostao živ dugo nakon što su se naselili u Istočno-Centralnoj Europi. Kršćanstvo je bilo samo jedno oruđe među mnogima u sofisticiranoj vanjskoj politici.²²¹

Ništa manje, sudbina Europe nije bila određena okolnošću da nasuprot religioznom jedinstvu Zapada, nikome - ni papinstvu ni carstvu - nije uspjelo njegovo političko ujedinjenje. Umjesto toga obrazovale su se nacionalne monarhije koje su jedna drugoj ljubomorno osporavale prednost, i ovdje su dalje bodro živjele stare predrasude. U ranom XII. stoljeću, usporedio je francuski benediktinac Suger od Saint-Denis-a Nijemce s muhamedancima, dok je istovremeno njemački biskup Otto iz Freisinga sve narode koji su prebivali izvan granica Rimskog Carstva Friedricha Barbarosse, također i Grke, smatrao *barbarima*. Najstarija poljska kronika žalila se istodobno na Nijemce jer su poljskog vladara označavali *barbarinom*; isti kroničar smatrao je prirodno svoje paganske susjede Ljutiće, Pruse i Litvance *barbarskim*.²²² U Njemačkoj se za strance romanskog porijekla ukorijenio prezriv naziv *Welsch*, izveden od latinskog *gallicus*.²²³ Humanisti su se od Petrarce ponosili svojom rimskom, latinskom prošlošću, i na sve one koji nisu iz Italije, prvenstveno Nijemce, s prezirom su gledali kao na *barbare*.²²⁴ U njemačkim katoličkim krugovima nastala je izreka "*Čeh-heretik*", inspirirana češkim vjersko-nacionalnim (husitskim) pokretom s početka XV. st. Konfesionalno obilježje imaju izrazi *tibinger* (prema mjestu Tübingen gdje su slovenski reformatori našli utočište), i *Papisten* (papisti) kao oznaka za katolika u njemačkim reformacijskim traktatima.²²⁵ Za 1000. godina srednjeg vijeka postala je aktualna shema prijatelj-neprijatelj, politički pojam barbarstva ponovo je otkriven ali se ideološki zaoštrio kroz religiozne akcente i uzdigao u satansko.²²⁶ Ali u vrijeme europskih konfesionalnih borbi barbarsko ime konačno je izgubilo svoju snagu uvjerljivosti i s tim svoje bezuvjetno negativno značenje.²²⁷ Možda je ovaj fenomen najtočnije opisao španjolski jezuit Gracián koji je 1647. rekao: "Čovjek se rodi kao barbarin a samo ga obrazovanje oslobađa njegove bestijalnosti."²²⁸

²²¹ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 142.

²²² Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 24.

²²³ Pirenne, *Povijest Evrope*, 329.

²²⁴ Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 26.

²²⁵ Džambo, *Maledicta Ethnica*, 108.

²²⁶ Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 22.

²²⁷ Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 26.

²²⁸ Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 27.

Stranci su općenito često bili objekt sumnje i mržnje, bez obzira na njihovu vjersku privrženost. Takvi osjećaji povremeno nalaze izraz u historijskim spisima. U Češkoj kronici napisanoj oko 1310. koja se pripisuje izvjesnom Dalimilu, čiji autor je gorljiv pristalica starih čeških običaja i pun mržnje za Nijemce, zagovara se neovisna češka država sa njezinim vlastitim jezikom. Glavni kroničari u srednjovjekovnoj Poljskoj – Gallus Anonymus (XII. st.), Vincent Kadłubek (†1223.) i Jan Długosz (XV. st.) – zauzeli su sličan neprijateljski stav prema strancima: Česima, Rusima i Nijemcima.²²⁹ Na optužbe heretičkog sadržaja odgovorili su husiti svojim glasovitim himnama. Najpoznatija od svih husitskih himni “Vi božji ratnici” pouzdano je pripisana pratnji Jana Žiške, vođe i zapovjednika taborita, čija vojna genijalnost je bila pojačana vjerskom predanošću njegovih trupa. Objavljujući da su trupe taborita pod izravnom komandom Boga, ona obećava vječni život za one koji svoje živote polože za Krista.²³⁰ Kako su se političke borbe odijevale u religiozno ruho pokazuje zabilješka hrvatskog pisara Bartola Krbavca nastala 1414. u vrijeme sukoba između hercega Hrvoja i kralja Sigismunda.²³¹ “Nacionalizam u začetku” koji rađa “žrtve javnog mnijenja”.²³²

Riječ “nacija” (latinski *natio*) u srednjovjekovnoj Europi nije uopće upućivala na ljude sličnog jezika i kulturne baštine. “Nacija” je bila grupa koja je posjedovala određene zakonske privilegije. Često je nacionalna svijest bila praćena osjećajima solidarnosti sa nečijom posebnom etničkom zajednicom i neprijateljstvom prema drugima, osobito gdje je u predodžbu ušlo natjecanje za prostor i položaj. Međutim, sa djelimičnom iznimkom Češke XV. st. nacionalna svijest nije bila masovni fenomen u srednjem vijeku. Preciznije, njezini glavni nosioci bili su oni pojedinci čiji su se interesi i mentalni horizonti raširili izvan pojedinačnog mjesta ili etničke grupe. Među njima bili su viši plemići i prelati crkve čiji identitet je bio povezan s državom ili monarhijom, kao i gradski stanovnici spojeni na neki način sa trgovinom na velikoj udaljenosti. Politička lojalnost u srednjovjekovnoj eri bila je najčešće izraz vjernosti vladarovoj osobi, a ne emocionalna odanost kulturnoj ili jezičnoj zajednici. Države su bile tvorevine dinastija i njihovih udruženih plemića, a ne proizvodi nacionalnog osjećaja. Srednjovjekovni vladari poprimili su tipično nacionalno drža-

²²⁹ Usp. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 415 - 416.

²³⁰ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 446.

²³¹ “... poneže beh prisiljen na straničarstvo za rat, ku nečastivi Hrvoj s Bosnami i z Beneci i s Turki uzdviže na kralja ugarskoga Žikmunda, ki verno staše za čast kršćansku.” Citirano prema: V. Klaić, *Povijest Hrvata*, III., 86.

²³² Lopez, *Rođenje Evrope*, 315., 316.

nje, jer je njihova lojalnost pripadala dinastiji a ne etničkoj grupi.²³³ Cijeli taj društveni fenomen zaslužuje pažnju s one najviše točke – točke opće konceptualizacije – kako ga je osmotrio genij Ernsta H. Kantorowicza, ukazujući na strukturalnu promjenu koja se odigrala na relaciji između Crkve i države u kasnom srednjem vijeku. Njegov je zaključak da je ideja *mističnog tijela* Crkve nesporno bila prenesena i primijenjena na političke entitete, bez obzira da li je bilo korišteno crkveno obilježje kao takvo, ili je netko preferirao specifičnije ekvivalente kao Aristotelovo *moralno i političko tijelo*, ili emocionalnije – *domovina*. Bilo je mnogo pramenova koji su pripremili novi obrazac: teološki, zakonski, filozofski, humanistički; i prenos ideologija Rima ili Carstva na teritorijalne monarhije, bio je jedva manje važan nego primjene vjerskog mišljenja.²³⁴ Ovaj proces sekularizacije bio je ukorijenjen u srednjem vijeku i nije značio jednostavno odvajanje duhovnih i svjetovnih pitanja, nego je bio karakteriziran dubokim i plodnim prenošenjem vjerske energije i predaje na sekularni svijet – na politiku, kao i na društvo i kulturu. Svete energije prodrle su u profani svijet i temeljno ga promijenile.²³⁵

Zapravo se cijela ideološka retorika izvora odnosila isključivo na vrh “ledenoga brijega” feudalnog društva, dok su u njegovu dnu u anonimnosti “drijemali” drevni paganski modeli ponašanja i razumijevanja svijeta te svoje uloge u njemu. Srednjovjekovni seljaci nisu se identificirali po nacionalnosti, nego po pripadnosti određenoj porodici, vjeri ili mjestu.²³⁶ U vrsti izvora kojom se bavi ova studija, njima nije bilo mjesta: za njih oni kao da nisu ni postojali.

Jedino u optici ove “*religiozne neprijatelj-shema*”²³⁷, moguće je pravilno razumijeti vokabular izvora crkveno-političke povijesti srednjovjekovne Bosne. Od dislokacije sjedišta bosanske biskupije sredinom XIII. stoljeća do 1459. – do nestanka Crkve bosanske – u Bosni je na sceni bio jedan žilavi lokalni raskol – *raskol u raskolu*. Radilo se – želimo li pojavu definirati globalno – o ekscesu unutar kršćanskih kanona – o svađi “stanara” jedne “kuće” – a njihove su ih različite perspektive dovela do različitih pogleda na jedan te isti pejzaž. Procesom ideologiziranja mjesto su

²³³ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 401.-402.

²³⁴ Kantorowicz, *The king's two bodies. A study in mediaeval political theology*, 267.

²³⁵ H. Schilling, *Confessionalisation and the Rise of Religious and Cultural Frontiers in Early Modern Europe*, u: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400.-1750.* (Edited by E. Andor and I. G. Tóth), Central European University, European Science Foundation, Budapest, 2001., 23.

²³⁶ Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000.-1500.*, 402.

²³⁷ Borst, *Barbaren, Ketzer und Artisten*, 26.

dobili *stereotipi konfesionalno-političke provenijencije*. Uloge su bile raspoređene i svako je "glumio" svoju, govorio svoj "tekst". Šta bi, uostalom, povijest bez ekscesa, od čega bi "živjela"?

Ni to, međutim, nije bilo ništa novo. Raskoli u kršćanstvu započeli su davno ranije: još je papa Grgur Veliki (590.-604.) prekinuo ovisnost Italije i Rimske Crkve o Bizantu i okrenuo se vođenju samostalne politike.²³⁸ I ovdje su se, u globalnoj areni kršćanstva, sudarali interesi i kompetencije, koji su 1054. naposljetku doveli do raskola. Okosnicom misli u svim varijetetima ostalo je ipak kršćanstvo, iza kojeg se zaklanjaju politika, etika, moral, umjetnost, psihički modeli.²³⁹ Bio je to izvor sa kojeg se - istina iz različitih "posuda" - napajaju svi.

U širokom rasponu terminoloških odrednica kojima se u kršćanskom svijetu registrirala specifičnost bosanskih konfesionalnih prilika, zasnovana upravo na odstupanju od liturgijske jedinstvenosti i crkvenoga autoriteta, Dubrovčani su - dobro upućeni u cijeli problem - koristili najprikladniji izraz - "*vjera bosanska*"²⁴⁰ koju su razlikovali od "*vjere rimske*"²⁴¹. U njegovo vrijeme istu distinkciju pravio je i M. Orbini.²⁴² Taj obrazac slijedio je kralj Tvrtko II. kada je 1. IV. 1433. pisao fra Jakovu Markijskom da mu ne smeta da u njegovu kraljevstvu naviješta "*vjeru rimsku*", u čemu bi mu i sam pomogao.²⁴³ Još preciznije, regulirajući 19. VII. 1453. odnose sa sinom Vladislavom, svoju konfesionalnu orijentaciju posvjedočio je herceg Stjepan Vukčić Kosača navodeći kao "*svidoke i sreditelje vire naše dida bosanskoga i s njim*

²³⁸ A. Franzen, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb, 1983., 78.

²³⁹ Braudel, *Civilizacije kroz povijest*, 291.-292.

²⁴⁰ "... et convertir li habitanti de la fede Bosignana al christianesimo." Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, 153. (19. XII. 1403.); Perojević, u: *Povijest Bosne i Hercegovine*, I., 403.

²⁴¹ Petrović, *Kršćani bosanske crkve*, 121. Izvorne podatke koji se odnose na ovaj problem ispravno je interpretirao D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstijana*, Chicago, 1962., 181.-185., koji istina koristi termin "*vjera bošnjačka*", što je sa stajališta srednjovjekovlja neprimjereno. Podatke dubrovačke provenijencije objavio je: M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva, III., *SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, III. Odeljenje, Knjiga XXII., Beograd, 1967., 181.-220., iz kojih se može vidjeti da su "*vjeru bosansku*" Dubrovčani najčešće nazivali *patarenskom*.

²⁴² M. Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, (Preveo sa italijanskog Zdravko Šundrica. Komentari i izvori Mavra Orbinija: Sima Ćirković), Srpska književna zadruga, Beograd, 1968., 144.-145.

²⁴³ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, III., 164.-165.; Fermendžin, *Acta Bosnae*, 139., br. 711.

12. poglavatih krstjana i 12. naših plemenitih vlastela.”²⁴⁴ Koliko je to smatrano važnim potvrđuje garancija Dubrovčana data novembra 1455. dostojanstveniku Crkve bosanske, gostu Radinu, da neće biti “primoran ni od koga izići iz vjere, koju vjeruje, osim ako bi njemu ugodno bilo.”²⁴⁵ Nakon što je 1459. Crkvu bosansku uklonio sa javne pozornice, kada je aktualizirano pitanje slanja papinske krune u Bosnu i osnivanja biskupija, dokazivali su poslanici kralja Stjepana Tomaša papi Piju II. dobru volju njihova vladara “u promicanju prave vjere.”²⁴⁶ Gotovo deceniju prije togakada je on oficijelno već primio katoličanstvo - podijelio je papa Nikola V. sredinom 1450. puno odriješene grijeha kralju Tomašu i onima koji s njim budu u njegovoj vojsci protiv Turaka, heretika, maniheja i ostalih neprijatelja imena Kristova.²⁴⁷ Tada je već bio napravljen raskid sa heretizirajućom terminologijom, tada se zatvorio bosanski konfesionalni krug: posljednji bosanski kralj tada je mogao, kao prvi i posljednji Kotromanić, u studenom 1461. biti okrunjen papinskom krunom.²⁴⁸ Bila je to međutim kruna čiji sjaj je uskoro potamnio u vihoru turskog osvajanja Bosne.

Kako je politika snažno determinirala konfesionalnu terminologiju i kako su religija, kultura i politika činile jedinstvo, između ostalih pokazuje primjer okrunjenja cara Otona I. (936.-973.), kojemu je tom prilikom nadbiskup Mainza Hildebert poručio s oltara: “Primi ovaj mač kojim ćeš odbijati Kristove protivnike, barbare i loše kršćane.”²⁴⁹ Kada su u drugoj polovici XIV. st., u jeku nastojanja da se Vlasi preobrate na katoličanstvo, papa i kralj Ludovik I. uzaludno poticali ugarske prelate da ublaže svoju glad za desetinom, nisu Vlasi umjeli podnijeti da plaćaju teške poreze nepoznate u “grčkoj crkvi”, pa su napustili “ugarsku religiju.”²⁵⁰ Na lokalne oznake ovog tipa nailazi se znatno ranije; njemački car Oton III. (983.-1002.) uvidio je opasnost da zbog straha od “njemačkog Boga” poljska, češko-moravska i ugarska Crkva budu privučene u istočnocrkvenu političku hemisferu, pa se odvažio osi-

²⁴⁴ Miklosich, *Monumenta serbica*, 461.

²⁴⁵ Petrović, *Kršćani bosanske crkve*, 121.; Miklosich, *Monumenta serbica*, 473.

²⁴⁶ Džaja, *Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije*, 98 -99.

²⁴⁷ “tibi ac eisdem personis... qui in tuo exercitu fuerint pro hujusmodi defensione... plenam omnium peccatorum remissionem concedimus.” D. Farlati, *Illyricum sacrum*, IV., Venetiis, 1769., 71.

²⁴⁸ O okrunjenju bosanskih kraljeva: D. Lovrenović, Proglašenje Bosne kraljevstvom 1377., u: *Forum Bosnae*, 3.-4., Sarajevo, 1999.

²⁴⁹ Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, 253.

²⁵⁰ Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, 412.

gurati vezu Poljske i Ugarske sa Carstvom, odnosno sa latinskim Zapadom svojim sudjelovanjem na izgradnji nacionalne Crkve kroz osnutak nadbiskupije u Gnieznu 1000., kojoj je 1001. godine slijedilo podignuće Ostrogona kao metropole ugarske crkve.²⁵¹

Zaključak

Analiza heretičke terminologije koja je s ugarske strane po pravilu aktivirana u vrijeme vojnih konfrontacija s Bosnom, kao što je to bilo na prijelazu iz XIV. u XV. st., izbija argumente iz ruku zagovornika bogumilskoga mita, nedvojbeno ukazujući na njezin ideološki karakter i ciljanu diskreditaciju političkog protivnika druge kršćanske konfesije. Jedan od centralnih događaja crkveno političke povijesti srednjovjekovne Bosne – dislokacija biskupije u Đakovo sredinom XIII. st. – stvorio je podlogu za nastanak šizmatičke Crkve bosanske i nove kršćanske konfesije: *vjere bosanske*. Izdvojena iz etablirane forme Katoličke crkve, Crkva bosanska od tada je postala specifičnim oblikom “*društvene individualizacije*” formirajući novi konfesionalni i politički identitet bosanskog plemstva kroz formu sektaškog, nereformiranog kršćanstva. Tada je došlo do razdvajanja višestoljetnog konfesionalnog iskustva i kulturološkog obrasca ćirilometodijevske provenijencije od latinske “globalizacije”, Crkva bosanska našla se s druge strane legaliteta, Rimski kurija proglasila je ovu autokefalnu crkvu heretičnom i primijenila na nju heretizirajuću terminologiju.

Ovaj događaj reflektira bit crkvenog raskola iz 1054. kada su Katolička i Pravoslavna crkva anatemizirale jedna drugu, čime je samo legalizirano stanje puno starije od ovog datuma. Unutar ovog raskola mjesto su i na Istoku i na Zapadu dobili lokalni raskoli, čime je kršćanska ekumena konfesionalno dodatno fragmentirana, tako što je politička opozicija u isto vrijeme žigosana krivovjerenjem. Državni i crkveni prostor nisu bili odijeljeni, crkvena lojalnost podrazumijevala je i političku. Tamo gdje je kao u Bosni došlo do te vrste poremećaja – a to nije bio usamljen slučaj europskog srednjovjekovlja – mjesto je dobila heretizirajuća terminologija. Pravovjerna država i prava vjera stajale su nasuprot svojim političkim protivnicima.

Položaj Crkve bosanske korišten je s ugarske strane za povremene ideološke diskvalifikacije na konfesionalnoj osnovi, koje reflektiraju etničko-teritorijalnu dimenziju kršćanstva. Cilj vojnih pohoda ugarskih kraljeva na Bosnu nije bio preobraćenje protivnika koji su i sami bili kršćani samo druge konfesije, s kršćanskom reputacijom mnogo starijom od ugarske, nego okrunjenje kralja Sigismunda Luksem-

---

²⁵¹ F. Heer, *Kulturgeschichte des Abendlandes. Vom Jahr 1000. bis 1350.*, IX./1., München, 1977., 110.-111.

burškog *krunom bosanskom*. Nasuprot vjere bosanske stajala je vjera rimska a politički konflikt zaodjenut je konfesionalno-heretičkom terminologijom. Rok njezina trajanja ograničen je bio vojnim konfliktima, nakon toga do riječi je dolazila uobičajena dvorska retorika. Bio je to "nacionalizam u začetku" koji je radio "žrtve javnog mnijenja" (R. Lopez).¹¹

MODELS OF IDEOLOGICAL EXCLUSION: HUNGARY AND BOSNIA AS IDEOLOGICAL OPPONENTS ON THE GROUND OF DIFFERENT CHRISTIAN

Dubravko Lovrenović

Summary

The analysis of heretic terminology that was customarily employed by Hungary in the periods of military confrontations with Bosnia, e.g. those that occurred at the turn of the 14th to the 15th century, denies the arguments of those advocating the Bogomil myth, undoubtedly pointing at their ideological character and attempts to discredit political opponents of another Christian confession. One of the central events of the ecclesiastical and political history of medieval Bosnia – the dislocation of its bishopry to Đakovo, by mid-18th century – created the basis for emergence of a schismatic Bosnian Church and a new Christian confession known as the *Bosnian Faith*. Excluded from the well-established Catholic Church, the Bosnian Church became a specific form of "social individualization", thus forming a new confessional and political identity of Bosnian aristocracy through a sectarian, un-reformed Christianity. This is when the separation of the centuries' old confessional experience and cultural matrix of Latin "globalization" (of Cyril and Metod's provenance), the Bosnian Church found itself on the wrong side of legality, since the Roman Curia proclaimed this autocephalous church as heretic and applied to it the heretical terminology.

This event reflects the very essence of ecclesiastical schism that occurred in 1054, when Catholic and Orthodox churches anathemising one another, only legalizing the situation that had occurred much earlier. Within this schism, there were a number of sub-schisms occurring in the East and in the West alike. The ecclesiastical ecumenism was fragmented further confession-wise, whereby political opposition was labeled as heresy. The State and the Church domains were not separated; lo-

yalty to the Church implied also the political loyalty. And, as in the case of Bosnia, where there was any disturbance - not so rare in medieval Europe - it was followed by terminology implying that that was the case heresy, therefore, the orthodox state and true faith were confronted with their political opponents.

The status of Bosnian Church was used by Hungarians as the weapon of occasional confession-based ideological disqualifications that reflect ethnic and territorial dimensions of Christianity. The goal of military campaigns launched by Hungarian kings against Bosnia was not the conversion of their opponents - since they were also Christians of another confession, yet of Christian reputation that was much older than Hungarian - but rather the coronation of King Sigismund of Luxembourg with the *Bosnian Crown*. Opposite to *Bosnian Faith* there was *Roman Faith*, whereas their political conflict was "covered" by confessional and heretic terminology. Its 'date of expiry' was determined by military conflicts followed with standard rhetoric employed by European royalties of the time. It was an embryonic nationalism delivering the 'victims of public opinion' (R. Lopez). ■